

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Studijní program: Geografie
Studijní obor: Geografie a kartografie

Jan Chalupa

RELIKTNÍ ČESKO-MORAVSKÁ ZEMSKÁ HRANICE V HISTORICKOGEOGRAFICKÝCH SOUVISLOSTECH

RELICT LAND BORDER BETWEEN BOHEMIA AND MORAVIA IN HISTORIC-GEOGRAPHICAL CONTEXT

Bakalářská práce

Praha 2011

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Pavel Chromý, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání stejného nebo jiného akademického titulu.

V Praze, 22.8.2011

Děkuji RNDr. Pavlu Chromému, PhD. za odborné vedení bakalářské práce, za čas, vstřícnost, cenné rady a připomínky, které mi věnoval. Dále bych chtěl poděkovat všem, kdo mi byli nápomocni svými radami a postřehy.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce se zabývá významem reliktní česko-moravské zemské hranice v minulosti i v současnosti. Území dnešního Česka bylo s různými obměnami zhruba 1000 let členěno na země, roku 1949 bylo zemské zřízení zrušeno a z funkční hranice se stala reliktní. Vývoj významu česko-moravské hranice v minulosti je řešen metodou rešerše literatury, jeden z jejích současných projevů, deklarování moravské národnosti, je zjišťován analýzou dat ze Sčítání lidu 1991 a 2001 v zájmovém území tvořeném okresy přiléhajícími k hranici. Kromě toho je její průběh z posledního roku její platnosti srovnáván s hranicemi administrativních jednotek tří územních členění dnešního Česka, která následovala po jejím zrušení.

Klíčová slova: reliktní hranice, česko-moravská zemská hranice, moravská národnost

ABSTRACT

This bachelor thesis focuses on the importance of relict land border between Bohemia and Moravia in the past and present. The territory of today's Czechia was divided into lands in various modifications for 1000 years. In 1949, the establishment of lands was cancelled and the functional boundary became relic. Previous evolution of the significance of the Czech-Moravian border is solved by background research, while one of its current manifestations, declaring Moravian nationality is found out by analyzing data from Census 1991 a 2001 in the area of interest consisting of the districts adjacent to the border. In addition, its course from the last year of its validity is compared with the boundaries of administrative units of the three regional divisions of today's Czechia, which followed its abolition.

Keywords: relict border, Czech-Moravian border, moravian nationality

Obsah

Seznam obrázků	6
1. Úvod.....	7
1.1. Cíle práce.....	8
1.2. Výzkumné otázky.....	8
1.3. Předpoklady.....	9
1.4. Metodika.....	9
2. Diskuse literatury.....	11
2.1. Hranice, historickogeografické a reliktní hranice – obecná východiska studia.....	11
2.2. Česko-moravská zemská hranice v historickogeografických souvislostech.....	14
3. Rekonstrukce česko-moravské zemské hranice k roku 1948 a její srovnání s pozdějšími administrativními hranicemi.....	23
4. Srovnání česko-moravské zemské hranice k roku 1948 s rozmístěním obyvatel moravské národnosti.....	29
5. Závěr.....	34
Použité zdroje.....	36

Seznam obrázků

Obr. č. 1: Poloha česko-moravské zemské hranice k roku 1948 v Česku.....	23
Obr. č. 2: Česko-moravská zemská hranice k roku 1948 a hranice krajů v roce 1949.....	24
Obr. č. 3: Česko-moravská zemská hranice k roku 1948 a správní uspořádání v roce 1960.....	25
Obr. č. 4: Česko-moravská zemská hranice k roku 1948 a správní uspořádání v roce 2003.....	26
Obr. č. 5: Vymezení zájmového území.....	29
Obr. č. 6: Podíl obyvatel moravské národnosti v obcích zájmového území v roce 1991.....	30
Obr. č. 7: Podíl obyvatel moravské národnosti v obcích zájmového území v roce 2001.....	31
Obr. č. 8: Podíl obyvatel moravské národnosti dělený podílem rodáků v obcích zájmového území v roce 1991.....	32
Obr. č. 9: Podíl obyvatel moravské národnosti dělený podílem rodáků v obcích zájmového území v roce 2001.....	33

1. Úvod

V roce 1949 bylo v tehdejším Československu zrušeno staleté zemské zřízení a ve svobodných poměrech po roce 1989 již nebylo obnoveno, proto se s vysokou pravděpodobností stalo definitivně minulostí. Hranici mezi Čechami a Moravou můžeme považovat za historicky dlouhodobě stabilní (sice byla v letech 1940-1945 v některých úsecích svévolně výrazně posunuta, ale tato změna byla za prvé krátkodobá a za druhé se odehrála jen nedlouho před jejím úplným zrušením). Proto se také na začátku 90. let po pádu totalitního režimu ukázalo, že existence zemí je v myslích obyvatel Moravy silně zakořeněna. Byla vnímána velmi emocionálně, a to i proto, že lidé si zrušení zemí spojovali s komunistickým režimem. Ve skutečnosti bylo jen zčásti vedeno politickými a mocenskými motivy. Důvody pro zrušení zemské správy byly i odborné, potřeba efektivnější územní správy se objevila již v meziválečném období v diskuzích o regionalizaci Československa. Jak silně je ale tato více než 60 let stará minulost přítomná v mysli lidí žijících v blízkosti bývalé česko-moravské hranice?

Výsledky Sčítání lidu, domů a bytů nám dávají rozporné výsledky jak na celém území Moravy, tak v nejbližším okolí bývalé česko-moravské hranice. V opojné atmosféře v roce 1991 se k moravské národnosti přihlásilo 13 % obyvatel Česka, o deset let později již jen 3,7 %. K dramatickému propadu míry deklarování moravské národnosti došlo na celém území Moravy. To vede k nejrozumnějším teoriím, proč byla deklarována v roce 1991 tak silně, či naopak v roce 2001 tak slabě. Nejčastěji je uváděna domněnka, že uvedení moravské národnosti bylo spojeno s obnovou zemí a v roce 2001 již bylo velice nepravděpodobné, že by k ní v nejbližší době došlo. Tento neúspěch mohl ovlivnit deklarování moravské národnosti dvojím způsobem. Za prvé, u některých obyvatel nešlo o národní identitu v pravém smyslu, ale spíše o prostředek, jak upozornit na přání obnovit země. Za druhé, někteří až příliš spořádání obyvatelé Moravy mohli dojít k domněnce, že moravská národnost není brána vážně (že jsou považováni za Čechy) a při následujícím sčítání lidu se tomu přizpůsobit. Velice silně tu mohla působit informovanost o tom, že přece jen zdaleka ne všichni obyvatelé Moravy se přihlásili k moravské národnosti (např. i v dnešním Jihomoravském kraji to bylo pouze 59 %), a proto mohlo lidem připadat smysluplnější hlásit se k české národnosti. Tento zdánlivý dramatický pokles počtu Moravanů především činí výsledky SLDB v tomto ohledu naprosto nevypovídajícími. Částečnou, i když jen doplňující představu o zakořenění historických zemí v myslích lidí a především o jejich povědomí o průběhu zemské hranice nám může poskytnout podrobné územní rozložení těchto výsledků ve vztahu k bývalé zemské hranici, zvláště v oblastech, kde nebyla respektována pozdějšími správními hranicemi.

Na druhé straně stojící otázka české identity je daleko komplikovanější, protože je velmi náročné odlišit od sebe dvě její úrovně (českou národnost, která zahrnuje moravanství, a českou národnost stojící vedle moravské). Proto, a také z důvodu, že Čechy tvoří většinu (tedy základ) Česka, se bakalářská práce v souvislosti s hranicí nevěnuje české národnosti.

1.1. Cíle práce

- a) posoudit teoreticko-metodologická východiska výzkumu historickogeografických hranic s přihlédnutím k problematice regionální identity.
- b) provést rešerši a diskuzi literatury o česko-moravské zemské hranici po jejím zrušení (s přihlédnutím k diskuzi o reformě územní administrativy v 90. letech),
- c) rekonstruovat stav česko-moravské zemské hranice k poslednímu roku její existence (1948) v úrovni katastrů,
- d) porovnat jej se všemi pozdějšími administrativními uspořádáními (s důrazem na hranice krajů)
- e) porovnat jej s územním rozložením obcí s významným podílem moravské národnosti podle SLDB 1991 a 2001, zhodnotit jej v souvislosti se zastoupením původního obyvatelstva

1.2. Výzkumné otázky

- a) Kdo, kdy a v jakých souvislostech se v posledních více než 60 letech zabýval česko-moravskou zemskou hranicí?
- b) Jak se měnil význam česko-moravské zemské hranice, zejména v průběhu 20. století?
Jak silně jsou různé pozdější administrativní hranice v rozporu s bývalou česko-moravskou hranicí?
Byla a je česko-moravská zemská hranice v rozporu s hranicemi přirozených sociogeografických regionů?
- c) Existuje souvislost mezi průběhem reliktní hranice a mírou „moravanství“, vyjádřenou podílem obyvatel moravské národnosti?

1.3. Předpoklady

Česko-moravská zemská hranice byla v době jejího zrušení místy v zásadním rozporu s přirozenými sociogeografickými regiony. Přesto je v relativně nejmenším rozporu s ní vymezení administrativních jednotek z roku 1949, v největším pak uspořádání z roku 1960. Nejvíce byla zemská hranice respektována tam, kde byla v souladu s přirozenými regiony.

V roce 1918 se zvýšila její důležitost, za nacistické okupace byla degradována (z důvodu podřízeného postavení protektorátu vůči Německu, důkazem je i její posunutí), po roce 1945 na krátkou dobu opět získala dřívější důležitost.

S průběhem hranice souvisí územní rozložení uvádění moravské národnosti ve Sčítání lidu. Podíl Moravanů roste se vzdáleností od česko-moravské zemské hranice a klesá s rozporem mezi ní a pozdějšími administrativními hranicemi.

1.4. Metodika

a) Diskuze literatury

Informace o východiscích výzkumu reliktních hranice jsem čerpal nejčastěji z teoretických částí prací geografů věnovaných konkrétním pohraničním oblastem. Pro část věnovanou vývoji významu česko-moravské hranice jsem použil několik prací věnovaných přímo česko-moravské zemské hranici, z toho jednu z oboru historie (Schulz 1968), ostatní alespoň částečně geografické. Dále jsem čerpal z historických a právnických prací věnovaných vývoji správy českých zemí. Přínosné byly také sborníky z konferencí z posledních dvaceti let, věnovaných většinou postavení Moravy v Česku a vývoji její identity, přestože mnohé příspěvky v nich byly značně emotivně laděné. Literaturu jsem rozčlenil na práce geografické a práce z jiných vědních oborů. Toto členění může být samozřejmě předmětem sporu, některé práce přesahují do několika vědních oborů, přesto jsem je považoval za vhodné pro lepší orientaci v použité literatuře.

b) Postup rekonstrukce česko-moravské hranice a jejího srovnání s pozdějšími administrativními jednotkami

Rekonstrukce byla provedena v prostředí GIS s využitím mapy zemské hranice k roku 1948 na úrovni katastrů z diplomové práce Topolové (1995). Několik úseků česko-moravské hranice nebylo shodných s dnešními hranicemi katastrů. Z těch jsem použil pouze ty, kde se mezi dnešní katastrální a historickou hranicí nacházelo sídlo nebo jeho významná část, v ostatních úsecích jsem použil nejbližší katastrální hranici. Kontrolu správnosti jsem provedl pomocí Generální mapy země Moravskoslezské (1947). Pro tvorbu hranic krajů z roku 1949 jsem použil Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005.

c) Hodnocení zastoupení moravské národnosti v populaci

Na závěr hodnotím podíl obyvatel hlásících se ve Sčítání lidu 1991 a 2001 k moravské národnosti, a to na úrovni obcí. Zájmovým územím jsou ty okresy z roku 1960, které se buď přímo dotýkají česko-moravské hranice, nebo k ní zasahují blíže než 10 km. Protože v některých oblastech česko-moravského pomezí došlo po 2. světové válce k vysídlení většiny obyvatelstva, je v obcích nacházejících se alespoň zčásti na moravském území také hodnocen podíl Moravanů dělený podílem rodáků - obyvatel narozených v obci trvalého bydliště. Na českém území je v tomto případě místo podílu rodáků v obci použit jejich podíl v celém zájmovém území, protože zde nelze předpokládat, že by moravanství bylo silnější v případě vyššího podílu původního obyvatelstva. U obou sčítání byly údaje o počtech Moravanů v obcích vztaženy k jinému roku než údaje o počtech rodáků, proto bylo nutno pro potřeby práce některé obce slučovat.

Data ze Sčítání lidu však nejsou úplně spolehlivá. V roce 1991 bylo o rozhodnuto o zařazení kolonky „moravská národnost“ až v době, kdy byly formuláře vytištěny. Sčítací komisaři proto měli uloženo kolonku do formulářů doplnit a na její přítomnost obyvatele upozornit. Byl zde tedy značný prostor pro selhání lidského faktoru, které mohlo působit obojím směrem. Někteří komisaři mohli opominout upozornit obyvatele na přidanou kolonku, jiní zase přesvědčovali sčítané osoby, že kdo bydlí na Moravě, má vyplnit moravskou národnost. Údaje o rodáctví z téhož roku zas obsahovaly evidentní chyby,

2. Diskuse literatury

2.1. Hranice, historickogeografické a reliktní hranice – obecná východiska studia

Výzkum hranic má v geografii dlouhou tradici, zprvu byly hranice především předmětem zájmu politické geografie (Chromý 1999), proto jimi geografové stále nejčastěji rozumí hranice státní. Nejobecněji je hranice definována tím, že odděluje 2 prostorové jednotky (Johnston 1994), následující přehled však bude věnován hranicím sociálním a kulturním, i když občas mohou mít uvedené koncepty obecnější platnost.

Klasifikací hranic existuje značné množství. Rozlišují se hranice přírodní a umělé (vázané na existenci člověka), liniové a zonální atd. (Dokoupil 2000). Zeman (2001), silně nespokojený se všemi dosavadními typologiemi hranic, které považoval za zjednodušené a nedoceňující unikátnost každé hranice, navrhl vlastní, komplexní typologii. Člení hranice podle 8 kritérií. Prvním je intenzita přechodu (linie x zóna), druhým přirozenost (jejím opakem je konvenčnost, navyklost – například administrativní hranice), dalším míra závislosti průběhu na fyzickogeografických hranicích či alespoň liniích (protipólem zde jsou geometrické hranice). Následujícími hledisky jsou původ (přírodní a společenská), období trvání (současná, historickogeografická a reliktní) a funkce (zda působí jako bariéra). Typologii uzavírají otázky vývoje vztahu oddělených území (konvergenční, divergenční) a hmatatelnost (konkrétní (například administrativní) a abstraktní). Přes zdánlivou podobnost některých kritérií jsou jejich odlišnosti dostatečné a tuto typologii je možno považovat za velice zdařilou (a to paradoxně i proto, že některá hlediska jsou zde relevantní pouze pro jednu kategorii vybranou podle jiného hlediska). Cenné je zejména rozlišení několika druhů přírodnosti/přirozenosti (zprvé fyzickogeografický původ, zadruhé shoda s fyzickogeografickou hranicí, zatřetí hranice, která není určena direktivně, shora).

S ohledem na vývoj hranice sledované v této práci je velice důležité rozlišení dvou termínů používaných v anglosaských zemích (*frontier* a *boundary*, Johnston 1994). *Frontier* znamená zónu s proměnlivou šířkou, určenou přirozeně, zdola; dříve šlo o zónu, která nebyla pod kontrolou žádného státu, její funkcí bylo zamezovat ozbrojeným konfliktům; vyskytovala se ještě v 19. stol. Především s nástupem moderního státu byla přeměněna na *boundary* – uměle, shora určenou linii.

Zvláštní zmínku si zaslouží dva typy hranice. Prvním je politická hranice – ta odděluje sféry přímé působnosti dvou mocenských center. Jednotlivou politickou hranici pak můžeme rozčlenit na tři prvky: hraniční linii, příhraniční okrajové území (pro něj neexistuje obecná definice, jeho univerzální vlastností je pouze skutečnost, že je prostředním prvkem této škály) a hraniční zónu (ta se podle Boeslera výrazně socioekonomicky odlišuje od zbytku

státu (Chromý 1999)); toto rozdělení vychází z níže zmíněného konceptu pohraničí. Druhým je etnická hranice, při jejímž stanovení je podstatná sebeidentifikace obyvatel, proto mívá značně neostrý charakter, a to zvláště v oblastech vysoké hustoty zalidnění. Častěji se ovšem vyskytuje v méně zalidněných oblastech, kde doprovází fyzickogeografické bariéry (bývá tedy alespoň zčásti přírodního původu) – v takovém případě se její forma blíží linii a její deviatilita nepřevyšuje deviatilitu přírodních bariér (Podhola 2010). Od 19. století nabývala stále většího vlivu na politické hranice; pokud tento proces neproběhl v dostatečné míře, nebo dokonce proběhly změny opačným směrem (etnické hranice byly bezohledně překryty vnuceným politickým územním členěním, takzvanou překrývající hranicí, viz níže), byly často výsledkem konflikty. Tento důsledek je ovšem považován za charakteristický pro nedemokratické státy a nezralé demokracie.

Reliktní hranice je jedním ze 4 typů politických hranic. Dalšími typy jsou subsekventní hranice, stanovená následně, antecedentní, určená před osídlením, a překrývající, nerespektující socioekonomické odlišnosti, která bývá geometrická (Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004). Jedná se o hranici, jejíž funkce pominula. Jinými slovy ohraničuje historickogeografický region - území, vyznačující se v minulosti například specifickým systémem hospodaření, podobou sídel a jinými kulturními znaky v širokém smyslu, přičemž faktory jeho kulturní odlišnosti byly výrazně oslabeny (Chromý 2000). Nejednotný přístup ovšem panuje v pojetí termínů historickogeografická a reliktní hranice: například Dokoupil (Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004) považuje tyto termíny za nahraditelné, Zeman (2001) dělí historickogeografické hranice na historické (patrné pouze v archivních pramenech) a reliktní (ty se odrážejí například v krajině). Zásadní je skutečnost, že reliktní hranice mohou nepřímo ovlivňovat mnohé sociální a ekonomické charakteristiky území, které vymezují (například formují míru a podobu regionální identity a vztahu k místu, z čehož vychází kvalita lidského kapitálu (Kuldová 2006)).

Zmíněná regionální identita je závislá na institucionalizaci regionu. Výsledky všech jejích 4 hlavních fází jsou výrazně oslabeny změnou hranice z funkční na reliktní (Heřmanová, Chromý a kol. 2009). Bezprostředně po zrušení hranice mizí značná část institucí, rychle slábne i symbolický tvar a přítomnost v regionálním systému. O něco pomaleji mizí region z vědomí společnosti a nejdéle zůstává jeho prostorový tvar (reliktní hranice). Regionální identita je proto obecně slabší v území, jehož hranice se staly reliktními, ale intenzita slábnutí ostatních částí institucionalizace nabývá v různých regionech značně rozdílné intenzity (například podle míry kontroly panujícího politického režimu nad životem obyvatel).

Hranice ovlivňuje přiléhající území, z čehož vychází koncept pohraničí. Modely situací na hranici a hraniční efekty v zásadě kombinují postavení hranice na dvou škálách – od bariéry ke kontaktnímu území a od exponovanosti k perifernosti (Jeřábek, Dokoupil,

Havlíček a kol. 2004). Ukazují tak vliv podoby a fungování hranice na její bezprostřední i širší okolí. Na terminologii zde nepanuje úplná shoda, nicméně často bývá rozlišováno příhraničí (na jedné straně hranice) a pohraničí, pohraniční zóna, či pohraniční region (na obou stranách).

Ještě podstatnější než vývoj teoretického pojetí hranic je reálný vývoj jak podoby hranic, tak jejich vnímání. Co se týče jejich formy, původně šlo o široké neobydlené pásy, kam nezasahovala moc vládců, vlivem hraničních sporů pak vznikaly jednotlivé přesně určené úseky. Určení hranice jednotky na nižší hierarchické úrovni pak samozřejmě znamenalo zároveň ohrazení jednotky nadřízené. S nástupem efektivně spravovaného státu pak byly hranice přesně vymezeny (Chromý 2000). Tento vývoj odpovídá rozdílu mezi termíny *frontier* a *boundary*. Pokud mluvíme o vnímání, byla zásadní hranice mezi mocenskými jednotkami, s nástupem nacionalismu v 19. století pak v myslech lidí začaly nabývat na důležitosti etnické hranice a stále sílily tendence k jejich sjednocení s politickými hranicemi (Chromý 1999). To se dělo jak úpravou politických hranic, tak vyháněním či přímo likvidací obyvatelstva. Tento vývoj tedy v podstatě odrážel změny podoby identity (příslušnost k mocenskému celku byla až do 19. století důležitější než etnikum). Konkrétně v případě Česka byly zemské hranice Čech a Moravy s Dolními a Horními Rakousy vnitřními hranicemi, společenský vývoj 19. století (vzestup nacionalismu) vedl k tomu, že se z nich ve 20. stol. staly státní hranice.

Výzkum hranic a pohraničí v české geografii byl napřed deformován politickými okolnostmi – kvůli podřízené politické pozici českých zemí (Rakousko-Uhersko) a následnému ohroženému, nestabilnímu postavení (první republika) byl kladen důraz na změny hranic našeho území. Tento přístup převládal i po roce 1945. Po změně poměrů v roce 1989 nastoupil silný zájem o pohraničí, které je zkoumáno jak z hlediska jednotlivých témat (*land use*, regionální rozvoj, politická kultura apod.), tak i komplexně - zaprvé jeho odlišnost od zbytku Česka, zadruhé jeho vnitřní diferenciaci (Podhola 2010). Pohraničí je v tomto ohledu nejčastěji pojímáno jako oblast vymezená jazykovou hranicí z roku 1930, takže v těchto případech je zkoumána specifická kombinace vlivu aktuální politické hranice (která ale po roce 1989 změnila význam) a reliktní hranice německého osídlení. Souhrnně lze konstatovat, že v Česku jsou nyní zkoumány současné administrativní hranice a z historickogeografických pak německo-česká jazyková hranice a dále hranice Moravy a Slezska (Siwek 1996, 1999). Česko-moravská hranice je spíše opomíjená, bývá používána jako doplnění zkoumané hranice německého osídlení, v podstatě jako zajímavost, jako prvek „do počtu“.

Česko-moravskou hranici tedy můžeme charakterizovat následujícím způsobem: v minulosti šlo o hranici politickou, nyní reliktní. Nepanuje shoda, jestli je hranicí etnickou. Při použití části Zemanovy typologie prošla napřed vývojem od zóny k linii a po svém zrušení

(vlivem mobility obyvatelstva) opět k zóně, ve stejných časových horizontech se změnila z přirozené na konvenční a zpět a z velké části probíhá po fyzickogeografických liniích.

2.2. Česko-moravská zemská hranice v historickogeografických souvislostech

Prací věnujících se přímo zemské hranici je poměrně málo. Mezi nejzásadnější z nich patří práce Schulze (1968), věnující se jejímu vývoji pomocí porovnávání informací o hraničních sporech. Pozoruhodné je, že práce vznikla o dost později než Korčákova práce o moravsko-slezské hranici (Korčák 1922). Příčinou může být větší význam česko-moravské hranice (a česko-moravské duality), která byla i přes hrozbu zániku hranice na začátku 20. let považována za něco samozřejmého, zatímco slezská identita byla poměrně slabá a již 5 let po Korčákově práci bylo Slezsko připojeno k Moravě. V roce 1990 vznikla výzkumná zpráva Zemská hranice mezi Čechami a Moravou (Toušek, Šich, Vašíček 1990), zaměřená naopak ryze prakticky. Autoři pomocí ankety a analýzy dojížděky za prací navrhli 2 varianty jejích změn. Na Schulzovy spíše technicky, archivářsky pojaté texty navazuje podobně laděná diplomová práce Topolové (1992), která je doplněná i informacemi o studii Touška, Šicha a Vašíčka. Daleko komplexněji je zaměřená diplomová práce Vančury (1995). Ta se kromě vývoje zemské hranice věnuje i vývoji územně-správního členění českých zemí a historii regionalizace u nás. Především pak sleduje i územní rozložení některých jevů (konkrétně národnostního složení a dojížděky za prací v roce 1991 a volebních výsledků HSD-SMS v letech 1990 a 1992) ve vztahu k bývalé česko-moravské zemské hranici.

Dále existují práce, jejichž název naznačuje, že se rovněž zaobírají česko-moravskou hranicí, ale tématu se dotýkají jen částečně, případně jsou pojaty subjektivně. Jako příklad lze uvést sborník „Samospráva, územní členění a zemská hranice mezi Moravou a Čechami“ ze stejnojmenné konference konané roku 2003 (Pavlovský 2006). Na jednu stranu je cenné, že příspěvky v něm obsažené se věnují zemské hranici z mnoha různých tematických perspektiv, na druhou stranu převažují texty věnované postavení Moravy v českých zemích a správnímu uspořádání Česka. Vyskytují se zde i příspěvky, které se sice věnují určitému jevu v souvislosti se zemskou hranicí, ale do sborníku příliš nezapadají (texty o chemismu vod a hydrologických poměrech). Navíc již formulace jeho názvu prozrazuje, že mnohé jeho příspěvky jsou značně emocionálně zabarvené, což je pro přístup k této problematice u mnoha moravských vědců typické. V protikladu k této subjektivitě stojí jistá míra „arogance“ ze strany Čech, projevující se ve 20. století především úzce technickým přístupem k navrhovaným reformám správního členění; ta je ovšem (i když ne v existující míře) nutným důsledkem asymetrického postavení Moravy v českých zemích. To je ještě potvrzeno

psychologicky silně působící podobností termínů Česko (dříve například země Koruny české) a Čechy, která vede k jejich zaměňování. Výmluvná je například skutečnost, že existuje mnoho publikací s názvy *Dějiny Čech a Moravy* a *Dějiny Moravy*, ale žádné *Dějiny Čech*. Proto není divu, že mezi literaturu věnovanou tématu zemské hranice dále patří příspěvky v mnoha dalších sbornících z konferencí konaných většinou v Brně, pořádaných moravskými institucemi.

O významu česko-moravské hranice lze zato mnoho usoudit z informací o správním vývoji českých zemí. Při tom je potřeba sledovat jak vývoj samosprávy, tak i státní správy. Moravané a entity bez vlastního státu obecně totiž kladou důraz nejen na spravování svých záležitostí, ale i na samostatné postavení svého území v rámci státní správy, které má spíše symbolický význam (respektive, jeho praktický význam netkví v kompetencích, ale pouze v dostupnosti úřadů). Stejně tak je třeba rozlišovat i základní rozdělení pravomocí institucí a jejich reálnou moc. Význam hranice tedy úzce souvisí s moravskými dějinami i se správními dějinami států, jejichž byla součástí. Těm se proto budu věnovat nejdříve.

Pramenem svébytnosti Moravy je Velkomoravská říše, ve své době vyspělejší a podstatně silnější než český stát, který také nakonec zahrnula. Na začátku 10. století ale zanikla (Pernes 1996). Vznik zemského zřízení v oblasti českých zemí je zařazován do období formování českého státu (tehdy Koruna království českého) z přemyslovského panství. Morava byla připojena k českému státu v 11. století Břetislavem I. a v témže století se stala jeho součástí natrvalo. Ve 12. století se v rámci českých zemí stala autonomní jednotkou, markrabstvím, což bylo logicky zcela zásadní pro formování její identity. Byl ustanoven zemský sněm (shromáždění stavů), zemský soud, výkonná moc náležela zemským úředníkům. Význam Moravy nepřímě závisel na síle českého panovníka, takže napřed docházelo k centralizačním tendencím, v pohusitské době byla naopak autonomie Moravy silnější (Schelle 1993). Tehdy Moravané na jedné straně neměli zájem na oslabení českého království, protože jeho stabilita zaručovala stabilitu Moravy, na druhé straně moravské stavy posílily právě v důsledku úpadku královské moci (Válka 1987). Dokladem silné pozice zemí (nejen Moravy) v této době byla i skutečnost, že panovník musel před svou korunovací potvrdit zemím privilegia (Komlosyová, Bůžek, Svátek 1995). Jednotu Moravy však tehdy narušovalo olomoucké biskupství (biskup se stal v určitém smyslu spojencem panovníka (Válka 1987)).

Obnoveným zřízením zemským v roce 1627 byly země výrazně oslabeny. Zásadní změnou bylo zrušení české dvorské kanceláře Marií Terezií, protože tím na dlouho zanikla reprezentace zemí české koruny jako jednoho celku (Hledíková, Janák, Dobeš 2005), to znamená, že se postavení Moravy stalo relativně významnějším (odpadla jedna meziúroveň stojící nad zeměmi). Vznik moderního státu v 18. století měl za následek výraznou převahu státu nad zeměmi, příčiny už ale nebyly politické, důvodem byla efektivita správy státu.

Politická správa zemí byla postátněna, byly spravovány královskými deputacemi, později královským zemským guberniem, které bylo společné pro Moravu a Slezsko (Schelle 1993).

Od poloviny 19. století proběhlo v rychlém sledu několik významných změn. Nejprve se roku 1848 z gubernií vyvinuly země, ve kterých panovníka zastupoval místodržitel; k těmto zemím patřilo i Slezsko, nyní opět odloučené od Moravy.

V souvislosti s celkovým obnovením a transformací samosprávy (dosud příslušela jen pozemkovým vrchnostem a svobodným městům) byla připravována zemská samospráva - stavovské sněmy byly rozšířeny o přímo volené členy a díky síle tradice (byť přerušené) dostaly hned nejen správní, ale i zákonodárnou pravomoc. Po nástupu Bachova absolutismu v roce 1851 byla moc vrácena místodržiteli. Ústava z roku 1861 pak obnovila zákonodárné a správní kompetence zemí. Správní působnost zemských sněmů se týkala především hospodářských otázek, zákonodárná byla orientována na rozpočet, daně, veřejné stavby, zemědělství a humanitní ústavy (Schelle 1991). Sněmu předsedal hejtman, jmenovaný sice císařem, ale aspoň z řad zemského sněmu. Výkonným orgánem byl zemský výbor, volený sněmem. Byl mimo jiné odvolací instancí vůči obecním a okresním silničním výborům (Dřímál 1957). Okresní silniční výbory byly kuriozitou správního systému mocnářství – nahrazovaly, i když nedostatečně, okresní samosprávu, zakotvenou v zákoně, ale neuvedenou do praxe (Schelle 1991). Sněm zahrnoval virilní (nevolené) členy a volilo se podle systému kurií (nejvyšší váhu měli velkostatkáři, nejmenší obyvatelé venkovských obcí, kteří navíc volili nepřímou), navíc i samotní poslanci byli členěni do kurií (Dřímál 1957). Postupně se však tento systém upravoval a přibližoval směrem k rovnému volebnímu právu. Tyto skutečnosti teoreticky mluví pouze proti spravedlivé reprezentaci všech skupin obyvatelstva (až do r. 1920 především neměly volební právo ženy), nikoli proti autonomnímu postavení zemí. Jenže z českého pohledu je podstatné, že mezi vyššími vrstvami převažovalo německojazyčné obyvatelstvo. Proto měli Češi na moravském sněmu většinu teprve od roku 1905 (po přijetí tzv. Moravského vyrovnání). Navíc bylo postavení zemí oslabeno pravomocí císaře rozpustit zemský sněm. Ke konci monarchie ale význam zemské správy upadal: důvodem bylo silnější postavení říšské rady (na rozdíl od zemských sněmů volené přímo), centralismus a také národnostní spory ve sněmech (Schelle 1993). Nutno poznamenat, že moravská samospráva tehdy dopadla lépe než česká: český sněm byl roku 1913 rozpuštěn a zemský výbor zbaven svých kompetencí. Zemská samospráva měla v této době dvojí úlohu – kromě správy vlastní země také symbolicky zastupovala celý český národ (Schelle 1991), důvodem byla absence správy českých zemí jako jednoho celku od poloviny 18. století.

Co se týče státní správy, postavení místodržitelství se stávalo stále silnějším. V první fázi, po roce 1848, měl místodržitel dohled nad pořádkem a bezpečností (s ohledem na tehdejší hypertrofované pojetí „pořádku“ (co se znelíbí autoritám, ať už na jakékoli

hierarchické úrovni, to je narušení pořádku) to byla významná pravomoc – v souvislosti s tímto „pořádkem“ měl totiž místodržitel také dozor nad tiskem, spolky, divadly apod.), mimo to měl dohled nad úředníky a také nad živnostmi. Místodržitelství mělo v kompetenci technické záležitosti – vydávání zákoníku, dobročinnost, církve, veřejné stavby – a fakticky ho řídil místodržitel, navíc bylo podřízeno centrálním úřadům. Navíc byly v letech 1850–1855 kraje jako článek politické správy silnější než země (získaly pravomoci dřívějších gubernií) (Hledíková, Janák, Dobeš 2005). Zato po roce 1868 byly země sice svým způsobem oslabeny oddělením soudnictví od správy, ale převažovalo jejich posílení (ve smyslu organizace státní správy). Politická správa zemí byla nyní vymezena tak, že do ní spadalo vše, co na státní úrovni řídila ministerstva. Místodržitelé (nyní nazývaní též zemští šéfové) zastupovali vládu proti zemským sněmům a především měli zásadní postavení vůči zemi – byli nadřazeni všem úřadům, orgánům a ústavům země, včetně policie. Místodržitelství měla postavení nejvyššího státního úřadu pro danou zemi.

Po vzniku Československa zesílily tendence centralismu, zdůvodňované vratkou pozicí nového státu. Z diskuse o novém správním uspořádání nakonec vítězně vzešel návrh zrušit země a zavést župy (kraje). Obě varianty byly podporovány často z úplně jiných důvodů – pro ponechání zemí byli lidovci, silní na Moravě, župy si zas přáli Slováci, kteří dosud neměli příliš početné elity, takže se báli, že v případě, že jim bude dopřána zemská samospráva, podlehnou Maďarům. Nejvýraznější podporovatel žup, předseda agrární strany Antonín Švehla, byl ve své snaze potlačit vědomí příslušnosti k historickým zemím a tím posílit čechoslovakismus tak radikální, že původně navrhoval stanovit župy úmyslně tak, aby byly v naprostém nesouladu s česko-moravskou hranicí (Peroutka 1991). V tomto případě mohlo ovšem jít i o taktiku nadsazování požadavků. Čechoslovakismus a především zásadní změna situace, z které těžil (skutečnost, že se české země jako celek nyní spravovaly samy), byl přitom důležitým faktorem relativní ochoty Moravanů vzdát se samosprávy. Ti totiž považovali za nejdůležitější skutečnost, že český národ, ke kterému se v zásadě vždy řadili, získal v novém státě vedoucí postavení. Také zde již nebyly některé dřívější faktory podporující separatismus, jako například vídeňská vláda, snažící se navzájem rozeštvat Čechy a Moravany a tím je oslabit.

Župní uspořádání bylo sice schváleno, ale realizováno bylo pouze na Slovensku, což odpovídá skutečnosti, že bylo schváleno především kvůli němu. V průběhu dvacátých let začala v dosud vyrovnaném sporu o správní uspořádání získávat převahu strana podporující země (Vošický 1999). I tentokrát měla vliv situace na Slovensku – obnovení, respektive udržení zemí mělo uklidnit Hlinkovu ľudovou stranu. V roce 1927 byl tedy přijat tzv. organizační zákon, který byl oficiálně pouze novelou župního zákona, ale ve skutečnosti rušil župy (aniž by byly vůbec zavedeny) a obnovoval země. Tím skončilo devítileté období, kdy byly pravomoci zemského sněmu přeneseny na Národní shromáždění a vládu a zemský

výbor byl doplněn o členy jmenované vládou (Dřímál 1957). To znamená, že výsledkem sporů o to, jak nejlépe provést decentralizaci (tím se obě strany částečně zaštiťovaly) byl ve srovnání s předválečným obdobím posun k centralizaci. Kromě obecní samosprávy totiž v této etapě existovala pouze okresní samospráva, a to ještě v polooficiální podobě – tzv. okresní silniční výbory (Schelle 1991). Ovšem i poté byla autonomie zemí fakticky slabá. Třetinu zemského zastupitelstva jmenovala vláda, což (i když pouze na 20 let) prosadili Slováci v obavě, že pozice Maďarů na Slovensku je stále silná. Jde již o několikátý případ, kdy kvůli problémům Slovenska bylo poškozeno postavení Moravy. Mimochodem, dokonce i samotný název „župa“ byl převzat ze Slovenska, s úmyslem učinit správní reformu pro Slováky ještě o něco nenápadnější a schůdnější (s podivem ale je, že uklidňující efekt kontinuity tohoto názvu převažoval nad nepříjemnou připomínkou uherské nadvlády). Za oslabování Moravy tedy nestál zdaleka vždy jen pragocentrismus (respektive preference zájmů Čech před zájmy Moravy), ale často spíše všudypřítomné ohledy na Slovensko a starosti o něj.

Podstatnou změnou při obnovení zemí v roce 1927 bylo sloučení Moravy a Slezska do země Moravskoslezské. Důvodem byl nejen vysoký podíl Němců (a navíc ještě Poláků, přičemž ani s Polskem nemělo Československo v té době příliš dobré vztahy), ale i ekonomická provázanost obou zemí v oblasti Ostravy. Zde se zvláště projevil kontrast flexibility správního členění na vyšší úrovni a rigidity na úrovni obcí – Ostrava byla jednou z mnoha aglomerací, kde slučování obcí zaostávalo za jejich faktickou propojeností. Ani sloučení Moravy a Slezska nevedlo k rychlému spojení moravské a české části aglomerace; to proběhlo až za německé okupace, a to násilně. Na česko-moravské hranici se žádná oblast srovnatelná s Ostravskem nenacházela – jihlavská aglomerace byla podstatně menší a ekonomicky slabší. Slezsko mělo také ze všech zemí nejmenší rozlohu (nejméně obyvatel měla Podkarpatská Rus, ale její autonomie byla samozřejmostí; její kulturní odlišnost od Slovenska byla naprosto zásadní, její připojení k Československu byl politický obchod – Podkarpatská Rus se stala součástí jednoho z nejdemokratičtějších států své doby a Československo jejím připojením ještě o něco zvýšilo svůj význam). Slezsko také mělo nevýhodný tvar se zúžením uprostřed a navíc patřilo k nestabilním částem státu – o Těšínsko mělo trvale zájem Polsko, což se ukázalo na začátku i na konci meziválečného období. Slezská identita také byla podstatně slabší a komplikovanější než moravská (Siwek, Kaňok 2000). Navíc zde existoval určitý, i když slabý, precedens: Morava a Slezsko už byly částečně spojeny v letech 1782 – 1849, kdy jim sice bylo ponecháno to nejdůležitější (stavovské instituce s výjimkou zemských výborů), ale byly spravovány společným guberniem (Hledíková, Janák, Dobeš 2005). To bylo logickou, přestože opožděnou reakcí na radikální zmenšení českého Slezska roku 1742. A protože se od té doby do roku 1927 jeho rozsah ještě snížil, jeho připojení k Moravě bylo završením procesu jeho rozkladu. Další

komplikací, kterou spojení obou zemí vyřešilo, byly moravské enklávy ve Slezsku. Všechny tyto nevýhody nemohl vyvážit ani mimořádný hospodářský význam Slezska; spíše naopak, právě v kombinaci s nestabilitou země mohl být důvodem pro její sloučení s Moravou.

Od roku 1938 (druhá republika) se s negativními politickými změnami míra samosprávy rapidně snižovala, poté, za okupace, došlo ze strany Německa k necitlivému posunutí zemské hranice. Protože byla posunuta směrem k severozápadu, mohla být příčinou snaha o větší velikostní rovnoměrnost české a moravské části protektorátu. Přes neblahé historické okolnosti je ale nutno uznat, že šlo (s výjimkou radikálních plánů Antonína Švehly po roce 1918) o první uspořádání, respektující, že k Jihlavě přirozeně spadá i území severozápadně od ní, což se od té doby odráží ve všech reformách správního členění (a na vědomí to již vzali i umírnění Moravané).

V roce 1945 byl opuštěn předválečný systém správy a byly zřízeny národní výbory, přičemž jejich proponenti tvrdili, že jde o sjednocení státní správy a samosprávy. Ve skutečnosti byla samospráva nahrazena státní správou a po roce 1948 stranickou správou. Bylo sice plánováno, že půjde o přímo volené orgány (a tento fakt byl propagandisticky využit jako ukázka boje proti byrokracii – především komunisté zdůrazňovali, že státní správa se dostala do rukou volených orgánů), jenže k tomu do února 1948 už nedošlo. Místo toho napřed vznikaly neformálně, poté byly přeměněny podle výsledků parlamentních voleb v roce 1946 (Hledíková, Janák, Dobeš 2005). Přesto měl moravskoslezský zemský výbor v prvním roce své existence značnou důvěru veřejnosti, protože energicky prosazoval moravské zájmy. Ve volbách v roce 1946 sice měli komunisté (kteří již připravovali zrušení zemí) na Moravě slabší výsledek než v Čechách, přesto získali silnou pozici v zemském výboru včetně postu předsedy (Pernes 1996). K 1. lednu 1949 pak bylo zemské zřízení nahrazeno krajským. Tehdejší kraje se jmenovaly podle krajských měst - do té doby tomu sice nikdy nebylo jinak, jenže v této nové situaci se názvy historických zemí vůbec nepromítaly do názvů administrativních jednotek. Relativně pozitivními stránkami této reformy byla zprvu skutečnost, že kraje a okresy byly vymezeny odborníky a zadruhé to, že jediným vážným porušením zemské hranice bylo zřízení Jihlavského kraje (v jejích zbylých úsecích se od ní krajské hranice lišily jen málo). Šlo o rozumné vyplnění „hluchého místa“, navíc o něco menší Jihlavský kraj byl na krátkou dobu zřízen již roku 1855, s tím rozdílem, že tehdy byl oproti teoretickému přirozenému spádovému území „useknut“ na severozápadě, samozřejmě právě podél zemské hranice. Negativní stránkou nového členění bylo, že kvalitně připravené členění použili komunisté za účelem kumulace své moci a ke zpretrhání historických vazeb, které směřovalo k vykořenění lidí s cílem jejich snadnější manipulovatelnosti (Pernes 1996).

Územně-správní reforma v roce 1960 šla v mnohých ohledech opačným směrem než předchozí uspořádání. Účast odborníků na její přípravě byla jen okrajová, navíc jejich návrhy

byly zásadně změněny (Vančura 1995). Tentokrát nešlo o nic jiného než o posílení totalitního systému (už z principu bylo zvětšení jednotek v obou úrovních mezi obcí a státem – okresů a krajů – centralizačním krokem a například velké okresy se staly významnou oporou režimu). Kraje tentokrát dostaly názvy výhradně podle historických zemí v kombinaci se světovými stranami (výjimku tvořila Praha a opomenutí Slezska), to byl ovšem jen důsledek malého počtu krajů, protože v opačném případě by krkolomné názvy typu Severozápadočeský kraj byly zavedeny jen stěží. Přesto mohla tato změna působit jako projev dobré vůle, již bylo zvláště třeba, protože při této reformě byly hranice zemí porušeny velmi závažně, a především z hlediska racionalizace správy naprosto zbytečně. Tentokrát totiž nevznikl Jihlavský kraj, zato byly zemské hranice výrazně narušeny ve dvou spíše periferních oblastech, v této souvislosti obvykle nazývaných Dačicko a Svitavsko. Nesmyslněji z těchto dvou případů působí změna na Svitavsku, když vezmeme v úvahu, že jihovýchodní cíp Východočeského kraje byl blíže k Brnu (Jihomoravský kraj) než k Hradci Králové (Východočeský kraj). V periferních oblastech je totiž vhodnější tradiční hranice nenarušovat, pokud to nevede k výrazně lepší dostupnosti centra či ustanovení nového. Navíc bylo Brno výrazně silnějším střediskem a kromě toho byl při snížení počtu krajů z 13 na 7 Východočeský kraj větší, než dřívější kraje Hradecký a Pardubický dohromady. V obou případech bylo vymazání historické paměti usnadněno odsunem Němců, ale jak na Svitavsku, tak na Dačicku byly části mikroregionů již před válkou české. Negativním důsledkem nového členění byla samozřejmě také opětovná periferizace Českomoravské vrchoviny. Za nerespektováním zemské hranice stály pravděpodobně stejné důvody jako o 11 let dříve. Nepatrně lze přesun moravských mikroregionů do českých krajů obhájit pouze tím, že Jihomoravský a Severomoravský kraj byly v rámci českých zemí populačně nejsilnější, jenže bylo také možné zřídit na Moravě třetí kraj. I tak by moravské kraje patřily k populačně nadprůměrným. Češi, především ti žijící mimo dotčené území, by přitom oproti Moravanům připojení českého území k moravským krajům nesli daleko lépe

V roce 1968 se v konkurenci mnoha problémů neřešených dvacet let dokázala prosadit i myšlenka obnovení zemí, která již od jara získávala širokou podporu napříč společenskými vrstvami i generacemi. Zemský patriotismus byl totiž po 2. světové válce utlumen (dokonce se stávalo, že Moravané byli pohoršeni Slováky, kteří se je snažili štvát proti Čechům (Pernes 1996)) a nyní se znovu vynořil, posílen pocitem křivdy ze zrušení zemského zřízení. Vznikla Společnost pro Moravu a Slezsko a brzy se stala masovou organizací (200 000 členů). Novým jevem bylo, že přes název této společnosti byla již slezská identita v zásadě vytěsněná a lidé ze Severomoravského kraje (dřívější severní Morava a Slezsko) se intenzivně hlásili k Moravě. Zásadní v této situaci bylo, že zemské zřízení mimořádně aktivně podporoval Jihomoravský Krajský národní výbor a také někteří členové moravských krajských výborů KSČ (Pernes 1996). Jihomoravský KNV využil toho,

že Slováci otevřeli otázku státoprávního uspořádání ČSR. Pověřil skupinu odborníků zpracováním problematiky (Malík 2006). Ta připravila 3 koncepce, z nichž upřednostňovala trojdílné uspořádání, tu si vybral i zadavatel a předložil ji vládě, která se problematikou tehdy také zabývala. Odborná komise ustavená vládou ale 7. srpna, tedy ještě v relativně „svobodných“ poměrech, rozhodla pro dualistické řešení (Bílý 2001). Tento stav byl následně na 20 let zakonzervován nastupující normalizací.

Na 20 let zdánlivě utichlo i moravanství, protože totalitní uspořádání a z něj plynoucí společenský úpadek byly považovány za daleko podstatnější problémy než ztráta autonomie Moravy. Jeho probuzení v 90. letech bylo proto velmi překvapivé. Největší údiv vyvolal fakt, že Moravané začali masově operovat s pojmem národa. Samozřejmě se znovu objevil požadavek obnovení zemí, který byl stejně jako o 20 let dříve komplikován souvisejícím řešením reformy správního uspořádání. V diskuzi o této reformě proti sobě stály požadavek zemského zřízení, zastávaný mnohými moravskými experty, a racionální, technický přístup odborníků z Čech. Na odborném, ale především na politickém poli došlo ke střetu české přezíravosti s vypjatými emocemi Moravanů, které stále více pobuřovala neochota politické reprezentace vzít na vědomí moravské požadavky a zvláště rozpory mezi jejími slovy a činy. Například v roce 1990 přijaly Česká národní rada i Federální shromáždění rezoluci, že zrušení zemí byl akt totalitního režimu a země by měly být obnoveny (Balcárek 2006). Z tohoto usnesení ale nebyl odvozen žádný reálný krok. Do Federálního shromáždění i do České národní rady úspěšně kandidovala strana HSD-SMS (Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko) s programem postaveným především na moravanství a samosprávě obecně. Do té doby nebyla žádná čistě moravská strana tak úspěšná (Vančura 1995). Tato vlna moravanství prosadila i zařazení moravské národnosti do sčítání lidu v roce 1991, i když rozporným způsobem. Formuláře totiž byly již vytištěny, takže při vyplňování záleželo na informovanosti obyvatel (například z médií) a na iniciativě sčítacích komisařů.

Zemské zřízení nakonec nebylo prosazeno (situaci změnilo mimo jiné rozdělení Československa), a to vedlo k oslabení moravanství i ke konci úspěchů moravských politických stran. Na druhé straně krátkodobě posílily radikální kruhy (v politice reprezentované Moravskou národní stranou). K neúspěchu snah o obnovení zemského zřízení v 90. letech nejspíše přispěla i skutečnost, že zemská autonomie za 1. republiky byla velice slabá, dalo by se skoro říci, že neexistovala (Pernes 1996). První republika je přitom v období po roce 1989 často vnímána jako ideál, jako vzor, ke kterému bychom se po deformacích totalitního režimu měli vracet, takže ty negativní jevy, které se vyskytovaly i tehdy, jsou logicky přijímané snadněji, než ty, které se objevily až po 2. světové válce.

Diskuse o obnově zemského zřízení pokračuje, jakkoli je Čechy ignorována. Značné slabiny se vyskytují v argumentaci obou stran. Příznivci zemí argumentují zemským zřízením

v jiných státech, například v Rakousku, jenže v nich bývá počet zemí obvykle výrazně vyšší než 2 či 3, a mohou tak tvořit rozumný mezistupeň správy. Jejich odpůrci se dovolávají potřeby rovnoměrných jednotek, přitom ústupek tradici není ničím nemožným (například členění Spojeného Království na velikostně silně nerovnoměrné země).

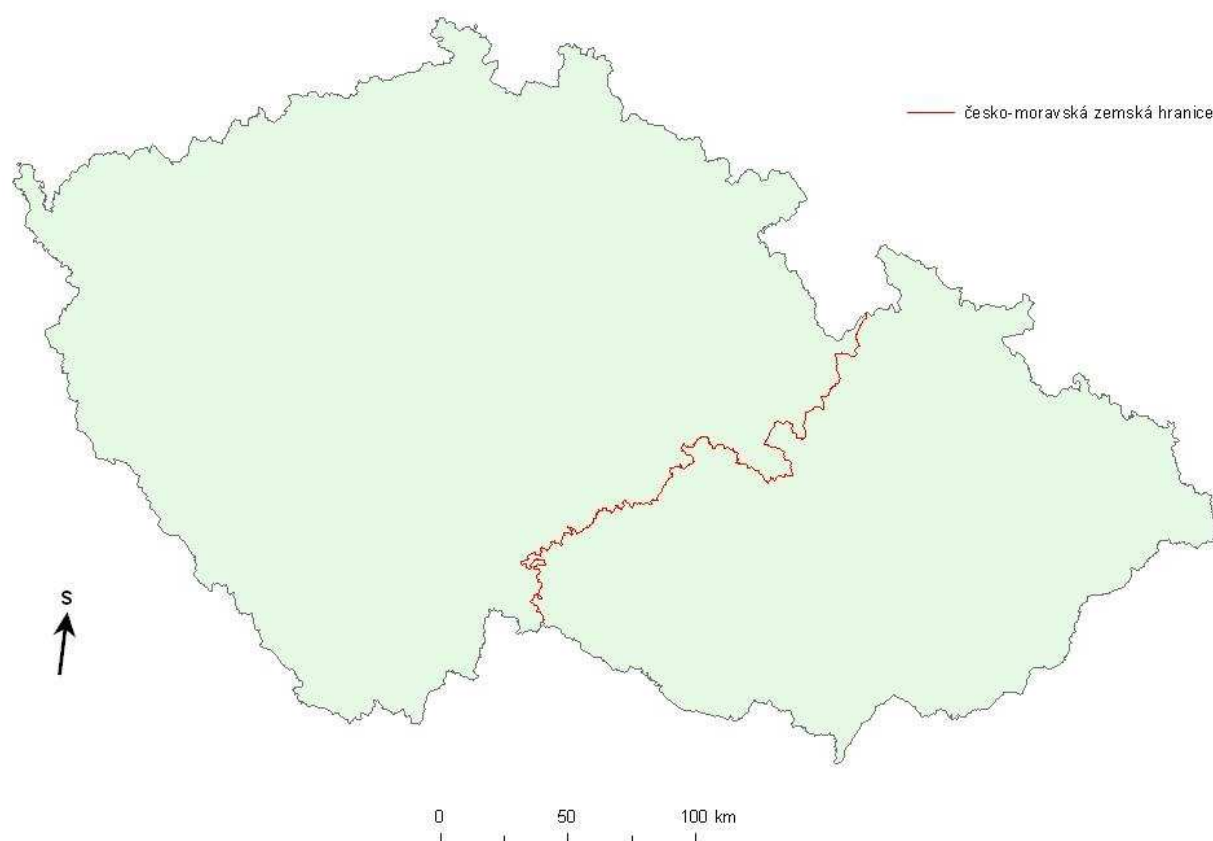
Pozoruhodně málo pozornosti je v pracích pojednávajících o vývoji správního uspořádání českých zemí či o vývoji postavení Moravy věnováno Slezsku. To lze ovšem do značné míry odůvodnit mnoha historickými fakty, které spojuje nestálost velikosti a právní pozice Slezska a z nich plynoucí jeho slabší identita. Původně patřilo Opavsko (podstatná část dnešního českého Slezska) k moravskému markrabství, jeho odtržení bylo vnímáno úplně stejně jako odtržení olomouckého vévodství, integrální části Moravy. Později bylo Slezsko štěpeno, českým zemím z něj zůstala pouze minimální část. V 19. století, v době, kdy se objevil nacionalismus, přibyl další významný faktor – české etnikum tvořilo ve Slezsku menšinu (Siwek, Kaňok 2000). Proto měli slezští Češi z autonomie ještě větší strach než Slováci (Peroutka 1991). Po roce 1945, kdy byli odsunuti Němci (a problém nízkého podílu Čechů byl odstraněn) zase zapůsobilo výrazné zvýšení již tak vysoké migrační dynamiky v oblasti, která samozřejmě již tak slabou identitu dále potlačila. Výraznou slabostí Slezska je jeho malá velikost, která mu znemožňuje přejímat mnoho moravských argumentů pro obnovení zemí. Jedním z nich byla snaha o vyrovnanost tří částí ČSR – Čech, Moravy a Slovenska. Působí zde i skutečnost, že Moravané ve své přezíravosti vůči svým menším sousedům nejsou o nic lepší než Češi – jejich zlehčování slezské otázky se podobá českému zlehčování moravské otázky.

Samotný fyzický vývoj hranice byl daleko jednodušší. Schulz (1968) předpokládá, že pomyslná hranice vedla původně po rozvodí Labe a Dunaje. Poté, co se kolonisté z obou stran setkali, byla na mnoha místech posunuta. Příčinou jejích dalších změn byly změny hranic mezi panstvími. Hranice se stabilizovala v 18. století, drobné změny proběhly ještě v 19. století a poslední změnou bylo roku 1924 přičlenění osady Nedvězíčko k Čechám. V současném stavu se hranice od rozvodí nejvíce odchyluje ve 4 oblastech: na Popelínsku (jihozápadně od Počátek), na horním toku Jihlavy (mezi Jihlavou a Pelhřimovem), jižně a jihovýchodně od Poličky a na Lanškrounsku. Za protektorátu byla hranice posunuta k západu, po válce byla obnovena v původní poloze a roku 1948 byla zrušena. Ve vědomí společnosti (především na české straně) byla od roku 1960 do značné míry nahrazena krajskými hranicemi. Nové správní uspořádání z roku 2000 s krajem Vysočina proto vedlo k ještě větší dezorientaci společnosti ohledně její polohy.

3. Rekonstrukce česko-moravské zemské hranice k roku 1948 a její srovnání s pozdějšími administrativními hranicemi

Zemská hranice v posledních 20 letech své existence dělila území dnešního Česka na zemi Českou (2/3) a Moravskoslezskou (1/3) (viz obr. č. 1). Stabilitě zemského zřízení napomáhal fakt, že hranice měla nápadný fyzickogeografický základ (Podhola 2010). Podle Schulze (1968) se pomyslná zemská hranice původně nacházela na rozvodí Labe a Dunaje, které má přibližně severovýchodní směr. Posuny hranice z rozvodí nejsou v kontextu Česka příliš výrazné. Nejvýraznější odchýlení hranice od přímého tvaru je v oblasti Poličska, kde je zároveň nejvíce vychýlena vůči hlavnímu evropskému rozvodí, a to k jihovýchodu. Zdánlivě méně výrazná odchylka je Popelínsko (v jižní části hranice), kde má ovšem hranice lokálně největší deviatilitu. Zde byla hranice v průběhu historie posunuta z rozvodí na západ.

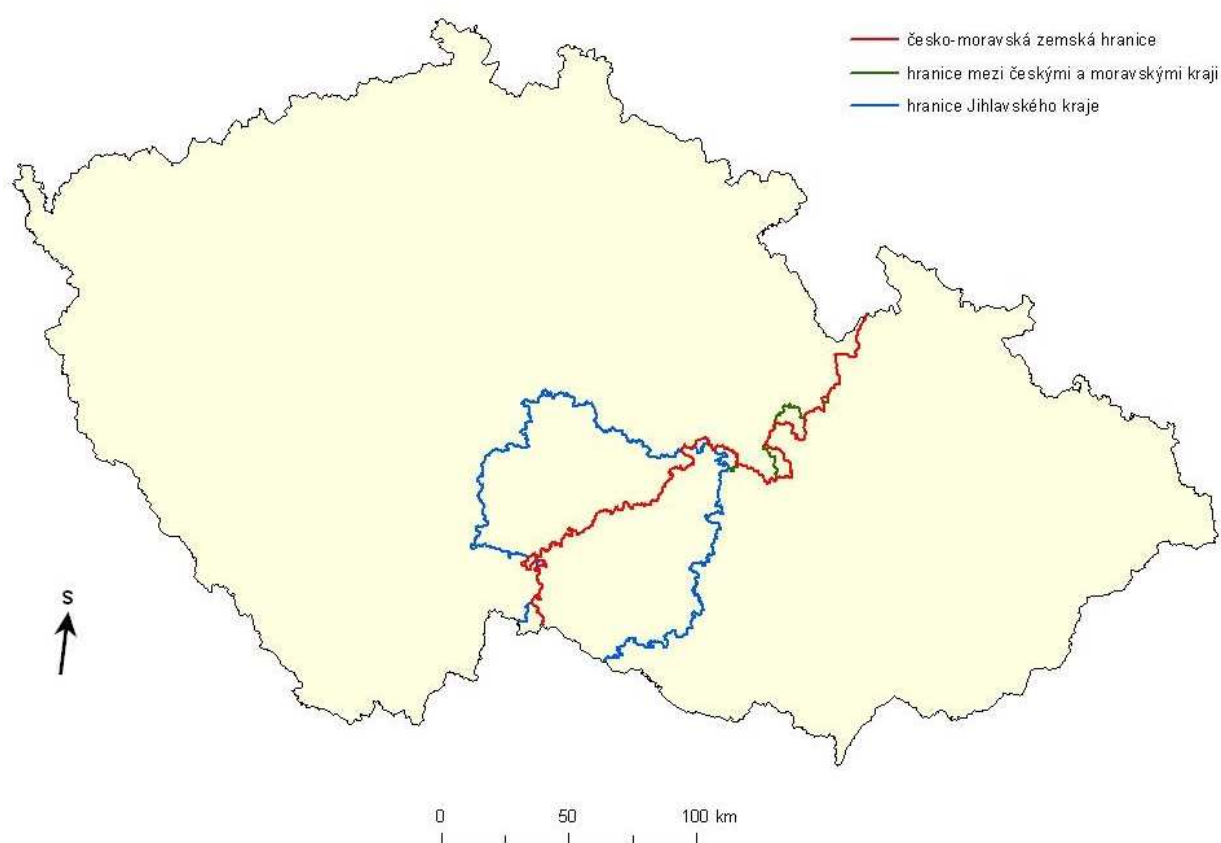
Obr. č. 1: Poloha česko-moravské zemské hranice k roku 1948 v Česku

Zdroj: Topolová 1992

Kraje z roku 1949 narušily severní polovinu zemské hranice jen nepatrně, nerespektovány byly především úseky tvořené vodními toky (tedy nejnevhodnější úseky). Navíc převažovaly územní zisky Moravy, přičemž obyvatelé Čech neprožívají územní ztráty ve prospěch druhé země zdaleka tak emotivně jako Moravané. Jak ukazuje obr. č. 2, nejvýraznější změnou bylo zřízení Jihlavského kraje, které bylo v zásadě pozitivním krokem, protože směřovalo proti perifernímu postavení Českomoravské vrchoviny. Je sporné považovat jej za moravský kraj (jeho česká část měla přibližně stejnou rozlohu jako moravská, kromě toho měla Jihlava jako dosídlené město jen velmi slabou moravskou identitu). Proto nešlo o posun zemské hranice, ale o její nevyužití ve správním členění. Pozitivně lze hodnotit i skutečnost, že i hranice Jihlavského kraje v jihozápadním a severovýchodním úseku (na Dačicku a v oblasti Žďárských vrchů) přibližně a místy i úplně respektovala zemskou hranici.

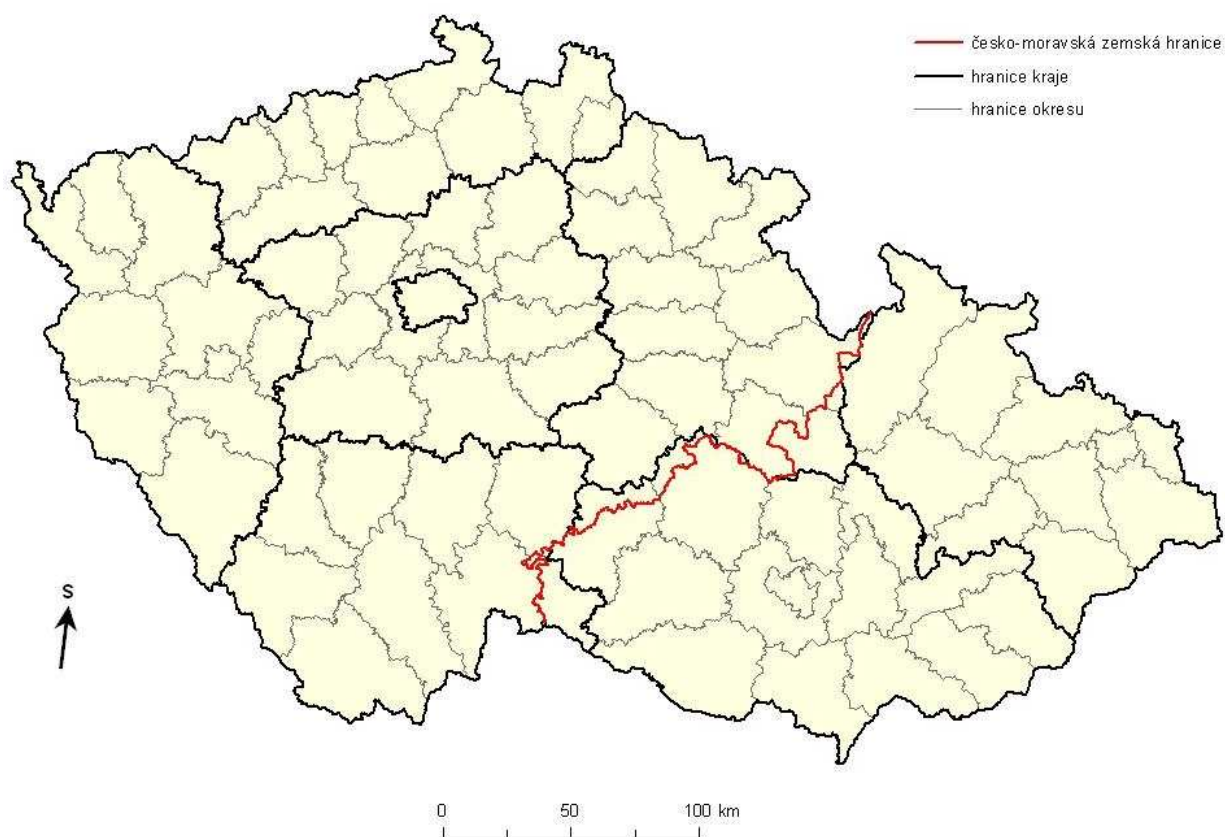
Obr. č. 2: Česko-moravská zemská hranice k roku 1948 a hranice krajů v roce 1949

Zdroje: Topolová 1992; Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005, ČSÚ, 2006

Kraje z roku 1960 byly oproti předchozímu správnímu členění zdánlivě návratem k respektování zemské hranice (viz obr. č. 3). Zprv se jmenovaly podle historických zemí, zadruhé nebyl zřízen kraj se sídlem v Jihlavě. Ve skutečnosti bylo toto uspořádání závažným a především zbytečným porušením hranice. Po většinu délky s ní nebyly v souladu ani okresní ani krajské hranice. Příležitost k jejímu respektování v podobě neexistence kraje v oblasti Českomoravské vrchoviny nebyla využita, naopak, potlačení zemské hranice bylo s nejvyšší pravděpodobností záměrné, s cílem zpřetrhat historické vazby (Pernes 1996). Největší nevoli budí přesun tří dosavadních sídel okresů (Svitavy, Moravská Třebová a Dačice) a jejich zázemí do Čech (příslušnost Dačic k česko-moravskému Jihlavskému kraji byla jistě snesitelnější). Naopak přesun území severozápadně od Jihlavy a Žďáru nad Sázavou na Moravu byl spíše nápravou nevhodné polohy hranice ve vztahu k sídelní struktuře, dnešní intravilán města totiž Jihlavy zasahuje do Čech. Rozumným krokem bylo i zjednodušení krajské hranice v oblasti Popelína.

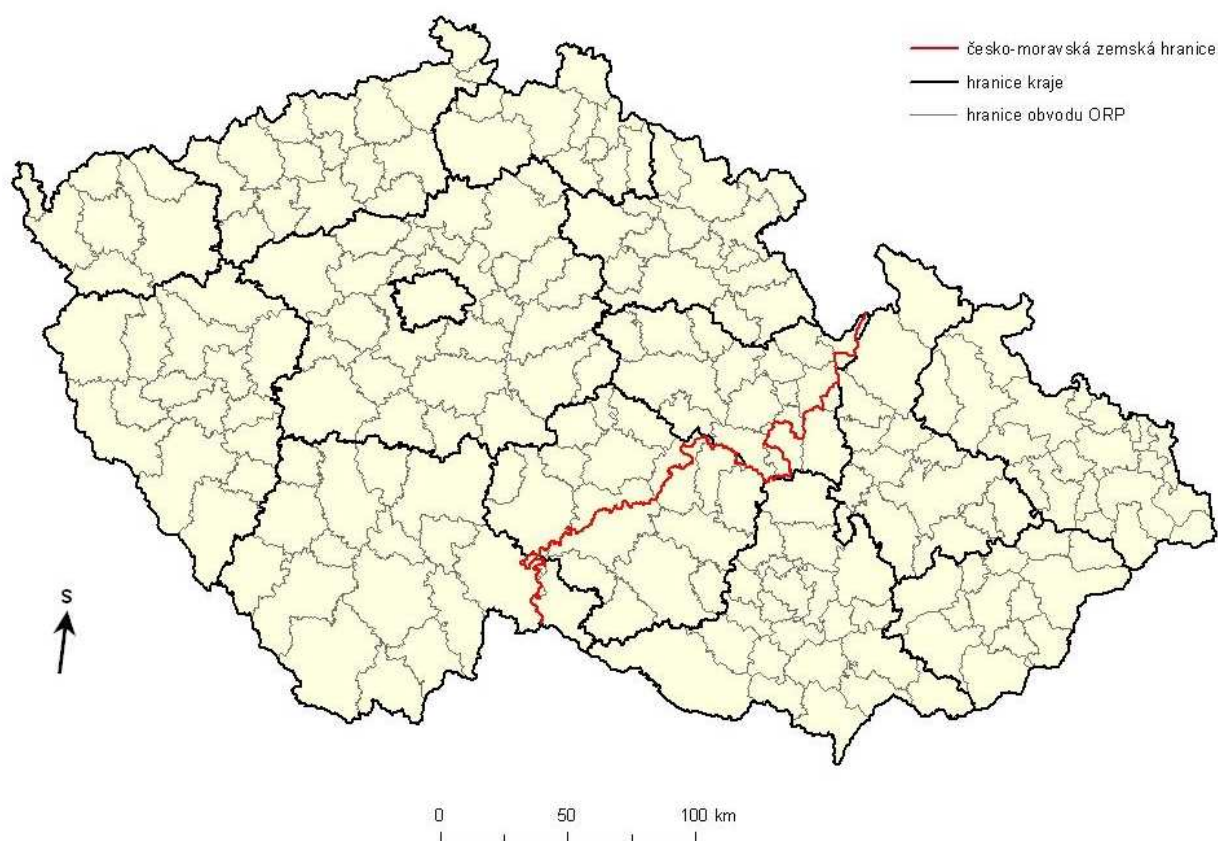
Obr. č. 3: Česko-moravská zemská hranice k roku 1948 a správní uspořádání v roce 1960

Zdroj: Topolová 1992

V diskusi o reformě správního uspořádání po roce 1989 se myšlenka nevycházet při stanovení nových krajů z nevhodně vymezených okresů z roku 1960 sice objevovala, ale nakonec zvítězilo jednodušší řešení (viz obr. č. 4). Jediným v praxi uznaným prohřeškem uspořádání okresů z roku 1960 se stala nadměrná velikost okresu Šumperk (byl z něj oddělen okres Jeseník). Jinak ale současné členění navazuje na relativně zdařilé uspořádání z roku 1949. Po odečtení Prahy (v roce 1949 centrum Pražského kraje, dnes samostatný kraj) je krajů od roku 2000 stejný počet a jsou podobně vymezené. Obvodů obcí s rozšířenou působností (ORP), které v roce 2003 nahradily okresy, je přibližně stejný počet jako okresů z roku 1949; jejich vymezení je sice jiné, ale v okolí česko-moravské hranice se mnohdy shodují.

Obr. č. 4: Česko-moravská zemská hranice k roku 1948 a správní uspořádání v roce 2003

Zdroj: Topolová 1992

Ze všech územních členění po roce 1948 bylo k zemské hranici nejohleduplnější to z roku 1949 (i proto, že v severní části zemské hranice nebylo žádné významnější město přesunuto do druhé země). Jihlavský kraj měl několik předchůdců (poslední byl součástí

neuskutečněného župního členění) a jeho zřízení bylo vhodným krokem. Nevhodné a k zemské hranici necitlivé bylo uspořádání z roku 1960. Promarněnou šancí danou svobodnými poměry je současné členění. Ze všech uspořádání od roku 1948 porušuje zemskou hranici nejvíce, protože kumuluje nesoulad správních jednotek z let 1949 (kraje) a 1960 (okresy) se zeměmi. Přitom kdyby byly kraje vymezeny podle obvodů ORP (mimořádně neskladebných s okresy z roku 1960), šlo by jednoduše napravit nejkřiklavější případy nerespektování hranice (příslušnost Dačicka, Svitavska a Moravskotřebovska k českým krajům).

Pozitivní je, že nakonec byly hranice krajů v některých oblastech upraveny. To se týká zejména kraje Vysočina, který původně pouze kvůli rozsahu okresů z roku 1960 zasahoval příliš blízko k Brnu, což zvyšovalo jeho již tak silnou neoblíbenost, zejména v očích Moravanů. Rozsáhlá relativně řídká zalidněná oblast Českomoravské vrchoviny hraje z hlediska zemského zřízení dvojí roli. Na jednu stranu přirozeně odděluje jádrové oblasti Čech a Moravy, na druhou stranu by lpění na historických hranicích vedlo k její periferizaci.

Na druhou stranu existuje široká shoda na tom, že zemskou hranici by v případě její obnovy bylo třeba upravit (např. Toušek, Šich, Vašíček 1991). To souvisí s tím, že hranice je místy v rozporu s dnešními přirozenými sociogeografickými regiony, podle kterých byly s drobnými odchylkami vymezeny obvody ORP. Rozsah těchto regionů sice byl ovlivněn vývojem po roce 1949 (pracovní dojížděka do Žďáru nad Sázavou, který se stal významným průmyslovým střediskem, a do Jihlavy), ale zemská hranice s nimi byla v nesouladu již minimálně od 1. republiky (například její vedení v těsném sousedství Jihlavy nikdy neodpovídalo jejímu významu).

Důvodem, proč se od 18. století do roku 1948 zemská hranice téměř nezměnila, byla setrvačnost. Z tohoto důvodu většina meziválečných geografů (např. Dědina, Auerhan, Korčák) ve svých návrzích regionalizace hranici respektovala (Vančura 1995). Některé návrhy župního zřízení ze začátku 20. let, které byly v rozporu se zemskou hranicí, lze proto považovat spíše za výstřelek. Výjimku tvořil návrh, použitý pro územní členění z roku 1949, na kterém se podílel např. Krejčí. Ještě v 60. letech mnohé návrhy regionalizace zahrnovaly zemskou hranici, ale od 70. let začali udávat směr pražští geografové (Hampel, Kühnl), a v zájmu objektivit se nenechali nyní již historickou česko-moravskou hranicí omezovat (Vančura 1995). Tento trend sice posiluje nevoli Moravanů vůči Praze, ale přitom je pouze realistickou reakcí na slábnutí síly tradice a na výrazný růst mobility. Zároveň se samozřejmě rozsah sociogeografických regionů měnil vlivem členění z let 1949 a 1960 v neprospěch zemské hranice.

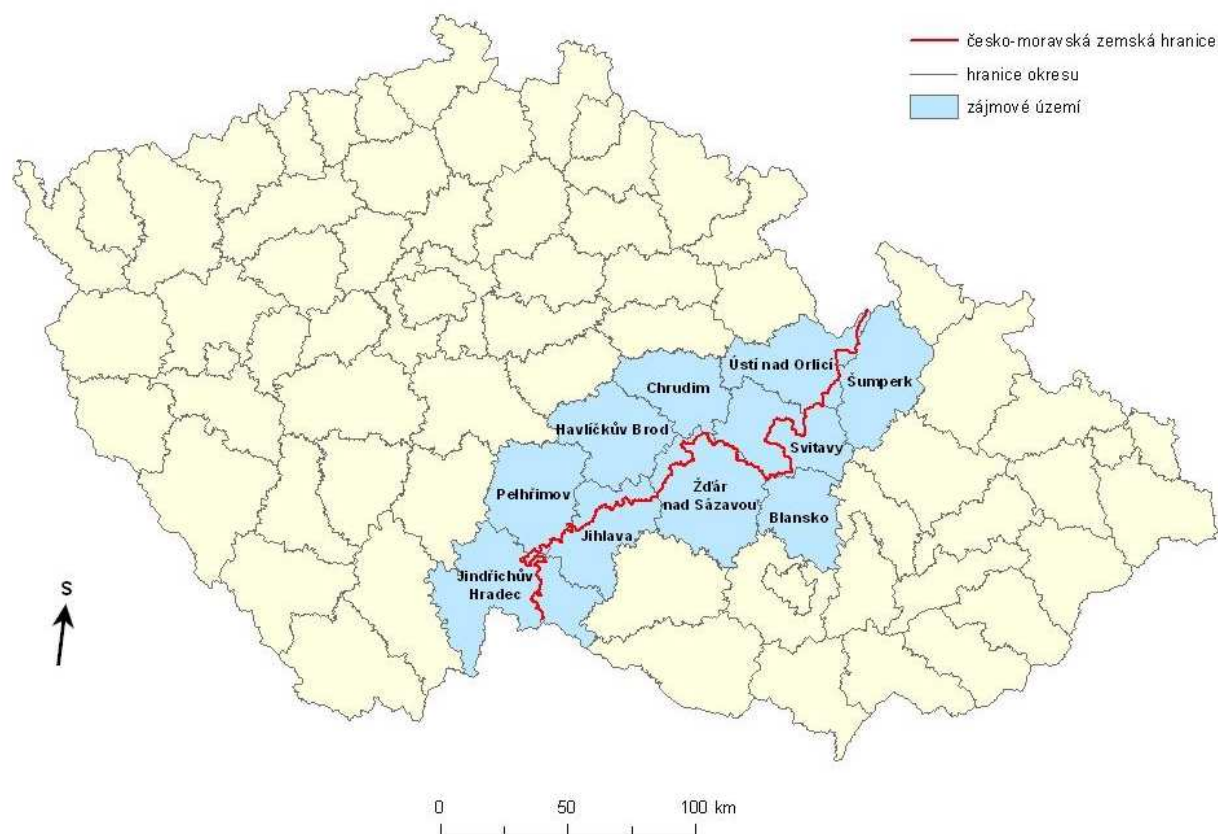
Tyto skutečnosti ovšem ignorují mnozí emocemi ovlivnění Moravané, schopní prohlásit jakékoli členění, které nerespektuje zemskou hranici, v lepším případě za nepovedené, v horším případě za paskvil a podobně. Jsou schopni prohlašovat, že členění

které respektuje dřívější hranice, za potřebné pro efektivní samosprávu a přitom ignorovat například případ Jihlavy, padesátitisícového města přesahujícího do Čech (Skočovský 2006). Jihlava pro ně představuje problém a když už vezmou její situaci na vědomí, navrhnou taková nesmyslná řešení, jako například přesunout ji do okresu dvakrát menšího Havlíčkova Brodu. Takovými přístupy jsou samozřejmě snahy o obnovu zemí silně diskreditovány. Za pozornost naopak stojí použití paralely s předválečným Československem, které se nechtělo vzdát okrajových částí osídlených Němci, historicky patřících k českým zemím, ačkoli obyvatelé těchto území nechtěli žít v Československu.

4. Srovnání česko-moravské zemské hranice k roku 1948 s rozmístěním obyvatel moravské národnosti

Moravská identita se po roce 1991 promítla do využití možnosti uvést moravskou národnost, která byla v tomto roce ve výsledcích poprvé uváděna samostatně. Podíl Moravanů (obyvatel moravské národnosti) je v práci sledován v obcích těch okresů z roku 1960, které buď přímo přesahují česko-moravskou zemskou hranici, nebo s ní sousedí, nebo zasahují méně než 10 km do její blízkosti (viz obr. č. 5).

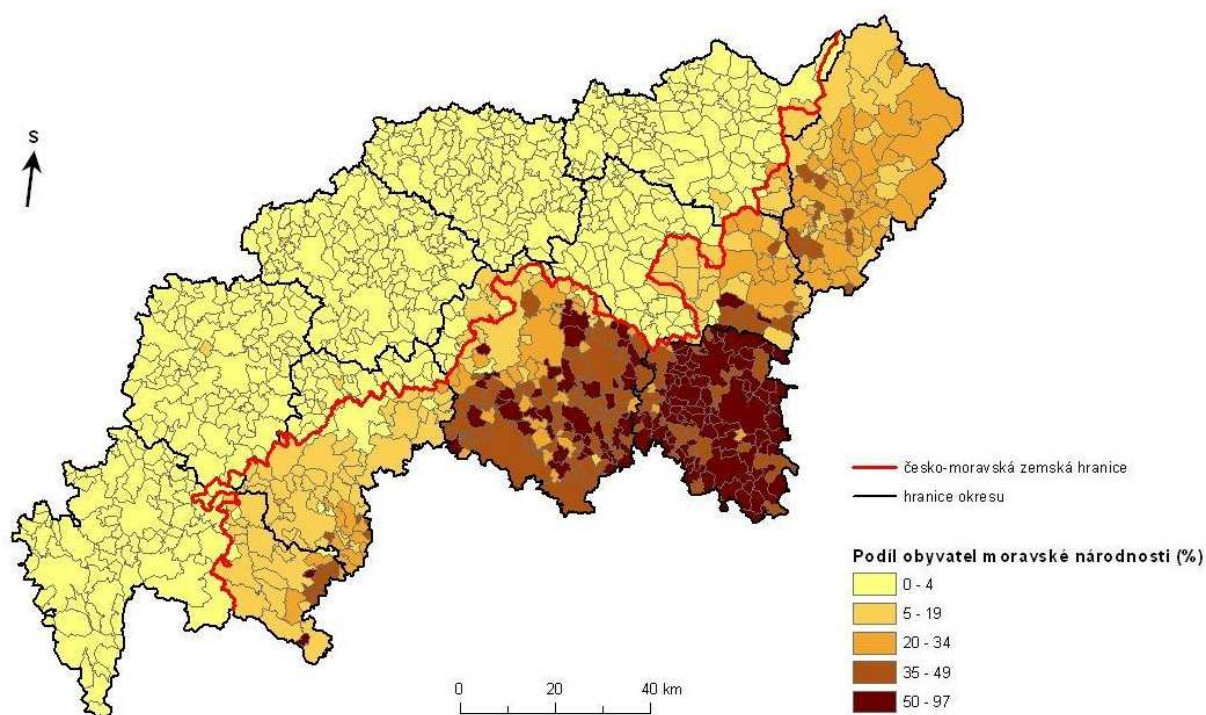
Obr. č. 5: Vymezení zájmového území

Zdroj: Topolová 1992

Sčítání lidu v roce 1991 se ukázalo, že ochota lidí hlásit se k moravské národnosti je ostře vymezena zemskou hranicí s několika výjimkami. První je Jihlava, kde se na úbytku moravské identity podílelo poválečné dosídlení (vlivem polohy na zemské hranici přicházeli lidé z Čech i z Moravy) a značná vzdálenost od Brna (nadřazeného krajského města od roku 1960). Protipólem Jihlavy je Žďár nad Sázavou, který naopak ovlivnil identitu obyvatel ve svém českém zázemí směrem k moravanství. Třetí oblastí je tzv. Popelínský výběžek Moravy, kde moravskou identitu oslabil extrémní komplikovanost průběhu zemské hranice. Z obrázku č. 6 dále vidíme, že největší podíl Moravanů se nacházel v oblastech ležících nejbližší k Brnu, to proto, že Brno by se v případě obnovy zemí stalo zemským hlavním městem (Daněk 2002).

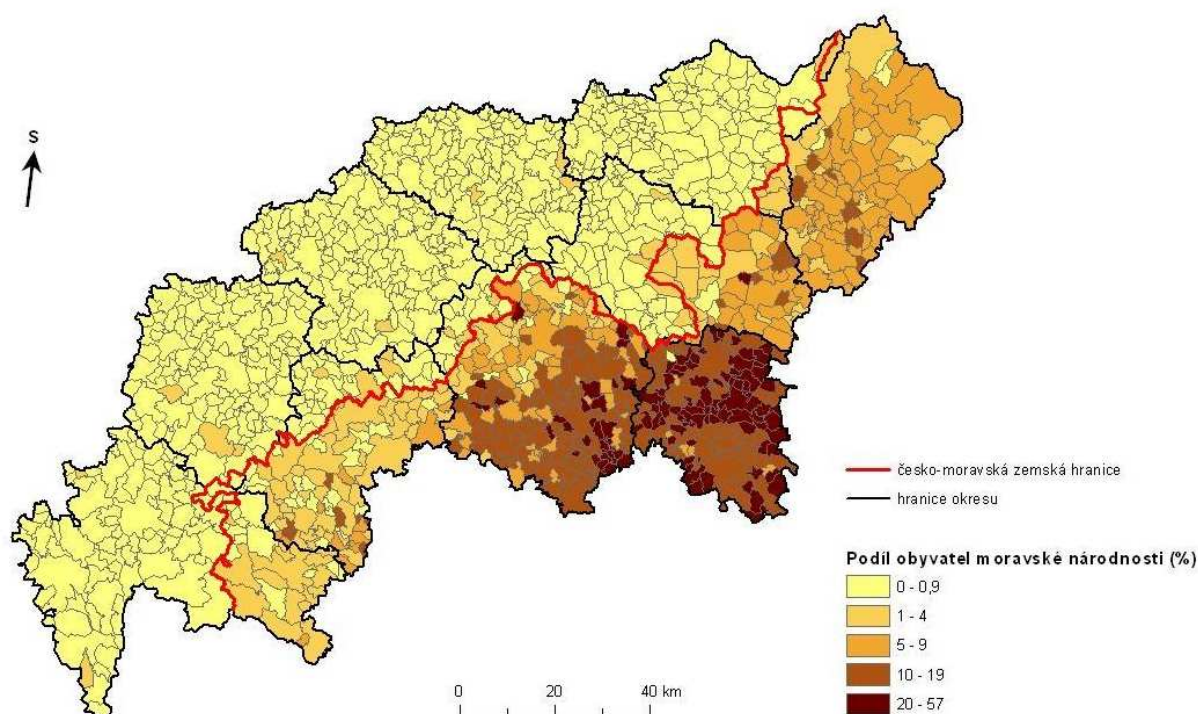
Obr. č. 6: Podíl obyvatel moravské národnosti v obcích zájmového území v roce 1991

Zdroje: Topolová 1992; Sčítání lidu domů a bytů 1991, Okres Blansko, Havlíčkův Brod, Chrudim, Jihlava, Jindřichův Hradec, Pelhřimov, Svitavy, Šumperk, Ústí nad Orlicí, Znojmo, Žďár nad Sázavou, ČSÚ, 1992

Od roku 1991 do roku 2001 poklesl podíl obyvatel deklarujících moravskou národnost v Česku více než trojnásobně a pokles byl ve sledovaném území rovnoměrný (viz obr. č. 7). Další oblastí se slabším projevem moravské identity bylo v obou letech Svitavsko. To stojí v kontrastu především se sousedním Moravskotřebovskem, východní částí okresu; důvodem je, že deklarování moravské národnosti mělo politické souvislosti. Kromě Brna se totiž Moravané ve zvýšené míře nacházejí také ve městech, která v roce 1960 ztratila statut okresního města, protože obnova zemí je spojována se celkovou správní reformou (Daněk 2002).

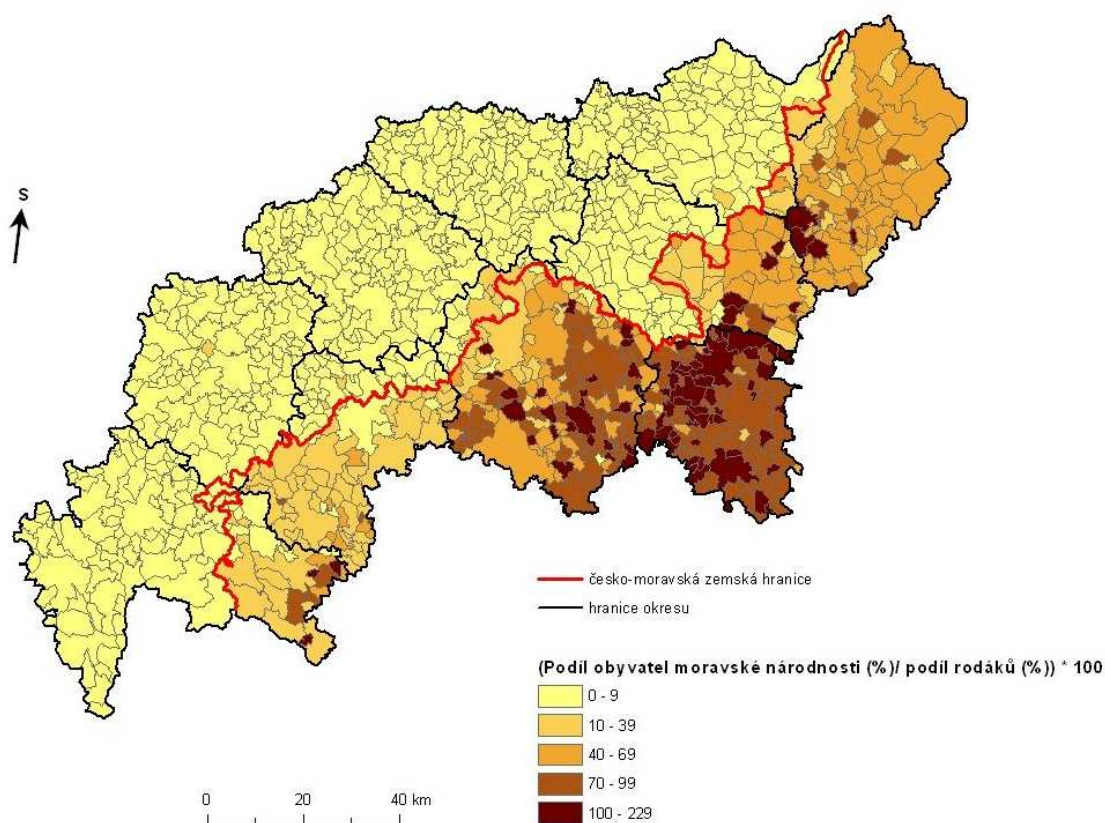
Obr. č. 7: Podíl obyvatel moravské národnosti v obcích zájmového území v roce 2001

Zdroje: Topolová 1992; Městská a obecní statistika, ČSÚ, 2008

Protože regionální identita závisí mimo jiné na stabilitě obyvatelstva v území, byl rovněž sledován podíl Moravanů v populaci očištěný od vlivu poválečného dosídlení. Toho bylo dosaženo vydělením podílu Moravanů podílem rodáků v obci, i s vědomím, že vedlejším účinkem bude posílení migračně silně ziskových obcí. V obcích nezasahujících na území Moravy byl použit podíl rodáků za celé zájmové území, protože zde nepředpokládám, že by vyšší zastoupení původního obyvatelstva mělo za následek vyšší podíl Moravanů. Územní rozložení takto upraveného moravanství se ale příliš neliší od rozmístění „neočištěného“ podílu Moravanů (viz obr. č. 8). Nejvýraznějším rozdílem je snížení nadprůměrných hodnot v okrese Žďár nad Sázavou (periferní území, ve kterém po 2. světové válce neproběhla výměna obyvatelstva, proto jsou zde vysoké podíly rodáků) a silnější moravanství v některých obcích na Zábřežsku a Mohelnicku (rozmezí okresů Ústí nad Orlicí, Svitavy a Šumperk).

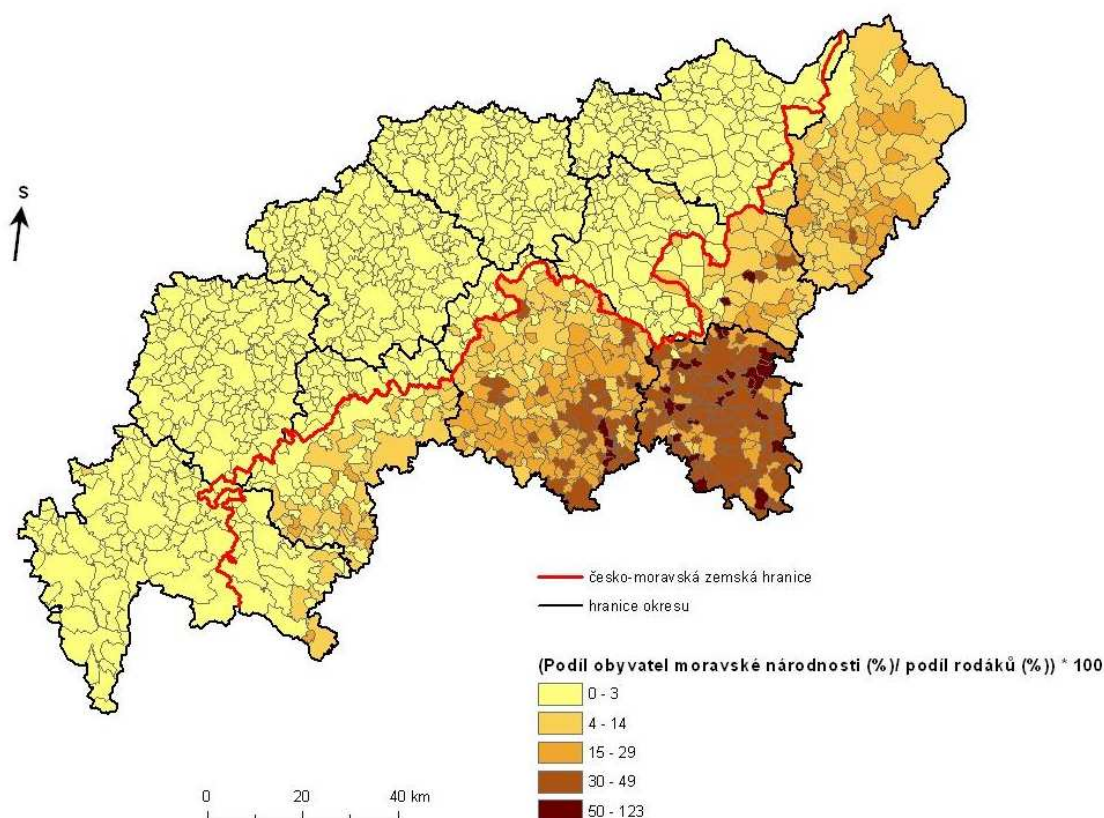
Obr. č. 8: Podíl obyvatel moravské národnosti dělený podílem rodáků v obcích zájmového území v roce 1991

Zdroje: Topolová 1992; Sčítání lidu domů a bytů 1991, Okres Blansko, Havlíčkův Brod, Chrudim, Jihlava, Jindřichův Hradec, Pelhřimov, Svitavy, Šumperk, Ústí nad Orlicí, Znojmo, Žďár nad Sázavou, ČSÚ, 1992; Tabulky za obce, města a městské části, ČSÚ, 1992

To samé se ukazuje i obr. č. 9 s údaji z roku 2001. Změny mezi lety 1991 a 2001 byly nakonec výraznější než vliv podílu rodáků. V obou letech se totiž ve více než 80 % obcí podíl rodáků nacházel v poměrně úzkém rozmezí mezi 40 a 70 procenty oproti širokému rozpětí podílu Moravanů v obou letech. Důvodem je skutečnost, že od dosídlení do prvního ze dvou sledovaných sčítání lidu uběhlo zhruba 45 let.

Obr. č. 9: Podíl obyvatel moravské národnosti dělený podílem rodáků v obcích zájmového území v roce 2001

Zdroje: Topolová 1992; Městská a obecní statistika, ČSÚ, 2008; Statistický lexikon obcí České republiky 2008, ČSÚ

Celkově se ukázalo, že nesoulad pozdějších administrativních jednotek se zemskou hranicí nemá až na výjimky (Žďársko) na územní rozložení podílu Moravanů vliv, důkazem je podobný podíl Moravanů na Dačicku (od roku 1960 v Jihočeském kraji) a na Jihlavsku (v Jihomoravském kraji). Hlavním faktorem je vzdálenost obce od Brna, k ní přistupují politické aspirace bývalých okresních měst.

5. Závěr

Práce se věnuje vývoji významu a současným projevům reliktní česko-moravské zemské hranice. Ta byla sice roku 1949 zrušena, ale pomyslné rozdělení Česka na Čechy a Moravu, jakkoli mlhavé, nebylo popřeno. Zemská hranice byla do jisté míry nahrazena hranicemi mezi převážně českými a převážně moravskými kraji, okresy, či obvody ORP. Projevem silného zemského vědomí obyvatel Moravy bylo deklarování moravské národnosti ve Sčítání lidu 1991, stejně jako úspěchy promoravských stran ve stejné době.

Prvním cílem a zároveň teoretickým podložením práce bylo posouzení východisek výzkumu historickogeografických hranic a prozkoumání jejich souvislostí s regionální identitou. Podstatné je, že změna funkční hranice na reliktní oslabuje regionální identitu, ale intenzita tohoto oslabení se v různých regionech značně liší. Dalším cílem byla rešerše literatury o česko-moravské zemské hranici. Rozsáhlejší práce na toto téma jsou ojedinělé a první skutečně komplexní dílo, diplomová práce Vančury byla napsána až v 90. letech. Mezi drobnějšími příspěvky převažují práce napsané na Moravě, také zmíněná diplomová práce byla celkem nepřekvapivě napsána na brněnské Masarykově univerzitě. Důležitými prameny jsou práce historiků o vývoji správního uspořádání českých zemí. Oproti předpokladu bylo zvýšení významu hranice po roce 1918 (plynoucí ze skutečnosti, že nový stát byl výrazně menší než předválečný) sporné, protože státní správa a samospráva na úrovni zemí byla obnovena až v roce 1927 a navíc jen v omezené podobě. Po dobu německé okupace hranice ztratila svoji roli (což je ale v kontextu charakteru těchto let téměř bezpředmětné) a po zrušení zemí měla již jen emocionální význam pro obyvatele Moravy, který se projevoval v dobách ústupu totalitního zřízení (částečného v roce 1968 a úplného v roce 1989).

Následně byla zemská hranice rekonstruována v prostředí GIS ve stavu k roku 1948, na úrovni obcí. Zhodnocení které ze správní členění od roku 1949 (s důrazem na kraje) ji narušilo nejméně a které nejvíce, bylo sporné, a bylo ztíženo nejednoznačným zařazením Jihlavského kraje z roku 1949 a kraje Vysočina z roku 2000 do jedné ze zemí. Podle celkové plochy přesunutá do jiné země bylo nejohleduplnější uspořádání z roku 1960 a nejvíce hranici narušily kraje z roku 2000. Když ale započítáme vytvoření kraje se sídlem v Jihlavě jako přínos nerespektování zemské hranice, bude nejefektivnějším a tedy nej přijatelnějším zásahem do česko-moravské hranice rok 1949, zatímco současné členění skončí opět na posledním místě. Dále se potvrdilo, že zemská hranice byla již před zrušením v rozporu se sociogeografickými regiony, což tvůrci regionalizací nejen v meziválečném období obcházeli z úcty k tradici. Tento nesoulad ale nabyl na intenzitě v období komunistického režimu souběhem několika faktorů (růst mobility, růst významu některých měst a vliv správního uspořádání nerespektujícího zemskou hranici na přetváření vztahových regionů). V roce

1949 byla česko-moravská hranice nejméně porušena tam, kde byla v souladu s funkčními regiony, zato pro rok 2000 toto konstatování platí jen pro úroveň ORP, kraje s ní byly v téměř úplném nesouladu. V roce 1960 byla porušena kraji i okresy téměř po celé délce.

Dále byl sledován podíl osob moravské národnosti v obcích podle SLDB 1991 a 2001 ve vztahu k zemské hranici. Zájmovým územím byly okresy, jejichž území od ní není vzdáleno více než 10 km. Potvrdilo se očekávání, že česko-moravská hranice téměř přesně vymezuje území s významným podílem Moravanů. Faktory tohoto podílu se ale místo vzdálenosti od hranice a nesouladu pozdějších administrativních uspořádání s hranicí ukázaly být vzdálenost od Brna a ztráta okresního statutu v roce 1960. Obojí souvisí s politickým pozadím vlny moravské národnosti na začátku 90. let. Mezi doplňující faktory patří komplikovaný tvar hranice, vliv centra na zázemí a dosídlení po 2. světové válce. Jako ne příliš vhodná metoda se ale ukázalo dělení podílu Moravanů podílem rodáků, protože rozpětí hodnot rodáctví je příliš malé. Místo tohoto údaje by proto bylo vhodnější použít například podíl dosídlenců na počtu obyvatel několik let po 2. světové válce, protože toto období bylo nejvýraznějším krátkodobým zásahem do moravské identity obcí, odlišujícím několik relativně ostře vymezených oblastí od zbytku zájmového území.

Zkušenosti z posledních 60 let ukazují, že období, kdy je moravanství relativně nenápadné, jsou střídána etapami nadšení širokých vrstev obyvatelstva pro moravské zájmy, naposledy doprovázeného i snahou o konstituci moravského národa. Ta byla podle výsledků Sčítání lidu z roku 2001 i podle poklesu volebních výsledků moravských stran od 90. let neúspěšná. Období vzestupu moravanství sice bylo v obou dosavadních případech spojeno s částečným či úplným uvolněním totalitního režimu, ale ze silných emocí spojených s moravskou identitou lze usuzovat, že spouštěč potenciální nové vlny širokého moravského hnutí nelze bezpečně odhadnout; jeho živnou půdou je ale moravská identita. Protože výsledky Sčítání lidu mají v tomto směru omezenou vypovídací schopnost, bylo by vhodnějším způsobem, jak zjistit intenzitu a rozložení moravské identity (a tím i žádoucnost případných úprav správních hranic tak, aby respektovaly česko-moravskou hranici), terénní šetření, věnované jak moravské identitě, tak vnímání hranice.

Použité zdroje

Geografická literatura

DANĚK, P. (2002): Strukturální a geografické předpoklady demokratické místní samosprávy v pohraničí českých zemí. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 212 s.

DOKOUPIL, J. (2000): Teoretické přístupy k problematice pohraničí s aplikací v česko-bavorském prostoru. Geografie-Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 10-18.

HEŘMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. a kol. (2009): Kulturní regiony a geografie kultury. ASPI, Praha, 348 s.

CHROMÝ, P. (1999): Teorie hranice a pohraničí. In: Jeřábek, M. (ed.): Geografická analýza pohraničí České republiky. Sociologický ústav AV ČR, Praha, s. 16-19.

CHROMÝ, P. (2000): Historickogeografické aspekty vymezování pohraničí jako součást geografické analýzy. Geografie-Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 63-76.

JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kol. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, 296 s.

JOHNSTON, R. J., GREGORY, D., SMITH, D. M., eds. (1994): The Dictionary of Human Geography. Blackwell, Oxford, 724 s.

KORČÁK, J. (1922): Moravsko-slezská hranice a její vztah ke kulturním stupňům. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Geografický ústav, Praha, 50 s.

KULDOVÁ, S. (2006): Vliv historické česko-německé jazykové hranice na geografickou organizaci české společnosti. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 109 s.

PAVLOVSKÝ, L., ed. (2006): Samospráva, územní členění a zemská hranice mezi Moravou a Čechami. Moravskoslezská akademie pro vzdělání, vědu a umění, Brno, 128 s.

PODHOLA, M. (2010): Reliktní česko-německá hranice jako socio-kulturní předěl v území. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 131 s.

SIWEK, T. (1996): Česko-polská etnická hranice. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava, 96 s.

SIWEK, T. (1999): Příspěvek ke zkoumání etnické hranice. Geografie-Sborník ČGS, 104, č. 1, s. 1-12.

SIWEK, T., KAŇOK, J. (2000): Vědomí slezské identity v mentální mapě. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava, 98 s.

- SKOČOVSKÝ, M. (2006): K příčinám neúspěchu v usilování o zemské uspořádání v Parlamentu České republiky po tzv. Sametové revoluci. In: Pavlovský, L. (ed.): Samospráva, územní členění a zemská hranice mezi Moravou a Čechami. Moravskoslezská akademie pro vzdělání, vědu a umění, Brno, s. 41-44.
- TOPOLOVÁ, M. (1992): Vývoj českomoravské hranice. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, katedra geografie, Brno, 68 s.
- TOUŠEK, V., ŠICH, P., VAŠÍČEK, P. (1991): Zemská hranice mezi Čechami a Moravou. Geografie – Sborník ČGS, 96, č. 1, s. 45-48.
- VANČURA, M. (1995): Zemská hranice mezi Čechami a Moravou (ve světle nové administrativní reformy). Diplomová práce. Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, katedra geografie, Brno, 82 s.
- VOŠICKÝ, V. (1999): Československý župní zákon z roku 1920: historickogeografické aspekty a souvislosti. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 140 s.
- ZEMAN, K. (2001): Vliv hranic na příhraniční území na příkladu Jindřichohradecka. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 150 s.

Historiografická, právnícká a politologická literatura

- BALCÁREK, P. (2006): Boj o prosazení restituce Moravskoslezské země v České národní radě (ČNR) v letech 1990-1992. In: Pavlovský, L. (ed.): Samospráva, územní členění a zemská hranice mezi Moravou a Čechami. Moravskoslezská akademie pro vzdělání, vědu a umění, Brno, s. 32-36.
- BÍLÝ, J. L. (2001): Zamyšlení nad dvěma ústavními návrhy prof. Vladimíra Kubeše z let 1947 a 1968 o rovnoprávném postavení Moravskoslezské země. In: Moravský historický sborník – ročenka Moravského národního kongresu 1999 – 2001
- DŘÍMAL, J. (1957): Samospráva na Moravě a ve Slezsku. Druhá lekce pro školení archivářů národních výborů. Archivní oddělení krajské správy ministerstva vnitra v Brně, Brno, 75 s.
- HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. (2005): Dějiny správy v českých zemích od počátků po současnost. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 568 s.
- KOMLOSYOVÁ, A., BŮŽEK, V., SVÁTEK, F. (1995): Kultury na hranici. Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel. Promedia, Wien, 350 s.
- MALÍK, Z. (2006): Historie správního členění naší republiky od roku 1918 se zaměřením na změny uskutečněné na moravskoslezském území. In: Pavlovský, L. (ed.): Samospráva, územní členění a zemská hranice mezi Moravou a Čechami. Moravskoslezská akademie pro vzdělání, vědu a umění, Brno, s. 24-31.

PERNES, J. (1996): Pod moravskou orlicí aneb Dějiny moravanství. Barrister & Principal, Brno, 285 s.

PEROUTKA, F. (1991): Budování státu. III., 1920. Lidové noviny, Praha, s. 885-1349.

SCHELLE, K. (1991): Vývoj správy na Moravě a ve Slezsku. Masarykova univerzita, Brno, 234 s.

SCHELLE, K. (1993): Země – tradiční správní jednotka. Právník, 82, č. 2, s. 142-153.

SCHULZ, J. (1968): Hraniční spory mezi Čechami a Moravou do 17. století. Kandidátská práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc, 193 s.

VÁLKA, J. (1987): Přehled dějin Moravy. Díl 2., Stavovská Morava (1440-1620). SPN, Praha, 249 s.

Mapový zdroj

Vojenský zeměpisný ústav v Praze (1947): Generální mapa země Moravskoslezské 1 : 200 000, okresní a soudní rozdělení. Vojenský zeměpisný ústav, Praha, 1 mapa.

Zdroje dat

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Blansko. ČSÚ, Praha.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Havlíčkův Brod. ČSÚ, Praha.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Chrudim. ČSÚ, Praha.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Jihlava. ČSÚ, Praha.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Jindřichův Hradec. ČSÚ, Praha.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Pelhřimov. ČSÚ, Praha.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Svitavy. ČSÚ, Praha.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Šumperk. ČSÚ, Praha.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Ústí nad Orlicí. ČSÚ, Praha.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Žďár nad Sázavou. ČSÚ, Praha.

Tabulky za obce, města a městské části. ČSÚ, Praha.

Internetové zdroje

Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005. ČSÚ, 2006.

Dostupné z: [<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4128-04>].

Staženo 20.6.2011.

Městská a obecní statistika. ČSÚ, 2008.

Dostupné z: [http://www.czso.cz/lexikon/mos_vdb.nsf/okresy/CZ0512/].

Staženo 15.6.2011

Statistický lexikon obcí České republiky 2008. ČSÚ, 2008.

Dostupné z: [<http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/4116-08>].

Staženo 15.6.2011.